

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

C.Z.U: 2-9(478)+94(478) 18 (043.2)

GUMENĂ ION

MINORITĂȚILE CONFESIONALE DIN BASARABIA

(1812 – anii '70 ai secolului al XIX-lea)

611.02 ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

AUTOREFERAT

al tezei de doctor habilitat în istorie

CHI IN U 2015

**Teza a fost elaborat în cadrul Departamentului Istoria Românilor, universal și arheologie,
Universitatea de Stat din Moldova.**

Consultant științific: EREMIA Ion, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova.

Referenți oficiali:

- 1. DRAGNEV Demir**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, membru corespondent al A.Ș.M., Institutul de Istorie al A.Ș.M.
- 2. IPO Sorin**, doctor în istorie, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării, Universitatea din Oradea, România.
- 3. CERVENCOV Nicolae**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Universitatea de Stat „Grigore Țamblac” din Târnăveni.

Componenți ai consiliului științific specializat:

- 1. PASAT Valeriu**, doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător, membru titular al A.Ș.M., Institutul de Istorie al A.Ș.M. (**Președinte**).
- 2. ROTARU Liliana**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova (**Secretar științific**).
- 3. E ANU Andrei**, doctor habilitat în istorie, profesor cercetător, membru titular al A.Ș.M., Institutul de Istorie al A.Ș.M.
- 4. COCĂRL Pavel**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova.
- 5. TOMULE Valentin**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova.
- 6. AGACHI Alexei**, doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător, Institutul de Istorie al A.Ș.M.

Susținerea tezei va avea loc la 20 ianuarie 2016, ora 15⁰⁰ în sediul Consiliului științific specializat DH 30.611.02-02 din cadrul Universității de Stat din Moldova, mun. Chișinău, str. A. Mateevici, 60, MD-2009, Republica Moldova, blocul IV, aula 222.

Teza de doctor habilitat și autoreferatul pot fi consultate la biblioteca Universității de Stat din Moldova și la pagina web a C.N.A.A. (<http://www.cnaa.acad.md>).

Autoreferatul a fost expediat la data de _____

Secretar științific al

Consiliului științific Specializat, / _____ / ROTARU Liliana

Consultant științific,

dr. hab. în istorie, prof. univ. / _____ / EREMIA Ion

Autor: / _____ / GUMENĂI Ion

Í Gumenăi Ion, 2015

REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

Actualitatea și importanța temei abordate. Studiul și reflectarea unor subiecte legate de istoria religiilor și a confesiunilor, într-un anumit spațiu geografic și temporal, reprezintă un interes deosebit în cadrul tematicii legate de relațiile umane și sociale, care au o importanță majoră pentru înțelegerea și evaluarea corectă a fenomenelor ce se produc în viața unei comunități.

Tematica pusă în discuție a fost puțin cercetată, cu toate că în ultimul timp în istoriografia românească apar tot mai multe lucrări referitoare la viața cultică. Totuși, rămân în umbră sau sunt abordate tangențial curentele religioase din Basarabia, din afara Bisericii Ortodoxe, situație defectuoasă în discursul istoriografic contemporan. Tocmai din astfel de considerente abordarea temei este destul de actuală și prezintă un mare interes ca temă de cercetare. Una dintre sarcinile principale ale cercetătorilor din Republica Moldova este de a fi imparțiali, urmărind crearea unui tablou cât mai complex și veridic privitor la evoluția spirituală a regiunii.

Istoria comunităților religioase din Basarabia cu un trecut istoric de câteva secole poate fi interpretată numai în contextul dezvoltării diacronice a societății, ca parte componentă a ei. Existând și conlocuind de veacuri cu populația ortodoxă, ele nu pot fi tratate ca un element străin, ci ca unul participant direct la mersul istoric pe care l-a avut societatea. În esență, tratarea sau chiar încercarea de interpretare a istoriei spațiului pruto-nistean prin omiterea diferitelor comunități religioase, considerate a fi străine istoriei acestei regiuni, este în totalitate incorectă. Astfel, prezentăm una din primele abordări sintetice ale acestei chestiuni, întreprinsă pe baza documentelor inedite de arhivă și a documentelor publicate, a informațiilor din presă privind cele mai diverse aspecte ale comunităților religioase, precum și a materialului istoriografic.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor cercetate.

Cercetarea reprezintă punerea în circuitul științific a unei teme istorice complexe, care nu a fost abordată în toată complexitatea sa de către cercetătorii în domeniu sau care a fost tratată unilateral și tendențios. Pe de o parte există o serie de surse și lucrări istoriografice în care este abordată problematica dată pe de altă parte putem însă conchide că la moment există suficiente surse editate sau inedite, care nu au fost puse în circuitul științific ori au avut o altă interpretare, și urmează să fie valorificate pentru reconstituirea istoriei confesionale a spațiului pruto-nistean. Direcția asupra creia se insistă este reevaluarea lucrărilor istoriografice, exploatarea surselor și informațiilor inedite cât și editate ce permit reconstituirea istoriei și evoluției comunităților romano-catolice, protestante, armenice și lipovenești din Basarabia pe segmentul cronologic indicat.

Scopul lucrării este studiul complex și obiectiv al evoluției comunităților confesionale a romano-catolicilor, protestanților, armenilor și lipovenilor din Basarabia.

Obiectivele lucrării rezidă în:

- identificarea principalelor centre ale comunităților confesionale ce constituie obiectul de studiu al lucrării, precum și stabilirea arealului lor geografic;

- determinarea modului lor de organizare imediat după anul 1812, identificarea modelului pe care l-au avut la bază, precum și a diferențelor apărute față de perioada anterioară, cu studierea cauzelor acestora;
- stabilirea spectrului religios și etnoreligios al populației Basarabiei și a evoluției demografice, din acest punct de vedere, a comunităților religioase din interfluviul pruto-nistean până la reformele liberale din anii 60-70 ai secolului al XIX-lea;
- fixarea zonelor și a mediului preferențial al fiecărei confesiuni în parte în regiunea vizată;
- elucidarea situației comunităților romano-catolice din Basarabia, rezultat din atitudinea și politicile organelor puterii de stat față de acest cult și explicarea acestei orientări în politica religioasă a Imperiului Rus;
- identificarea factorilor ce au determinat poziția preferențială a comunităților protestante din Basarabia și compararea situației acestora cu alte confesiuni, preponderent cu cea romano-catolică;
- determinarea esenței și realizării politicii religioase a Imperiului Rus față de lipovenii din spațiul pruto-nistean;
- examinarea politicii administrației ariste față de minoritățile religioase.

Metodologia cercetării științifice. Pentru realizarea scopului investigației propuse în teză au fost utilizate metodele: metoda critică, metoda istorico-comparativă, structural-funcțională, statistică, sistemică, metoda tipologizării, empirică, particularizarea și generalizarea, inducția, analogia, deducția etc. Ca principii au fost aplicate: principiul obiectivității, cronologic și al imparțialității istorice etc. Metodele utilizate și-au atins scopul și au contribuit la realizarea finalităților propuse facilitând finalizarea cercetării cu concluzii și recomandări, care au rolul de a contribui la punerea în valoare a rezultatelor și a scoaterii necunoscutei din istoria confesională a Basarabiei.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute a lucrării rezidă în *elucidarea integrală*, pe tot segmentul diacronic propus, a evoluției comunităților romano-catolice, protestante, lipovenești și a armenilor ca componente ale spațiului interfluviului pruto-nistean, *ceea ce a contribuit* la o viziune de ansamblu în baza materialului documentar nou și a lucrărilor cu referire la tematica dată, segment de cercetare ce nu a fost explorat până la acest moment în istoriografie. *Se modelează* un tablou general al istoriei comunităților amintite, pentru fiecare în parte și per ansamblu. Nou este și amplasarea dezvoltării minorităților confesionale în contextul general al politicii ariste în Basarabia, fapt care permite reliefa mai multor probleme, cum ar fi: diversitatea de atitudini față de aceste colectivități din partea autorităților, contextul formării atitudinilor, relațiile interconfesionale, relațiile cu populația românească ortodoxă majoritară.

Rezultatele principale noi pentru știință și practic obținute. În procesul abordării evoluției minorităților confesionale din Basarabia în perioada de la anexare și până la reformele liberale din anii '70 ai secolului al XIX-lea, lucrarea de fapt sistematizează, ordonează și dispune diacronic informațiile cu referire la acestea, fiind o primă încercare de acest gen în istoriografia din Republica Moldova.

Studiul este construit pe o cercetare axată pe doi piloni de bază: evoluția demografică a comunităților confesionale din Basarabia și relațiile lor cu și autoritățile țariste. Acest fapt constituie un punct de reper pentru o nouă direcție de cercetare în istoriografia Republicii Moldova. Studiul evoluției comunităților religioase sau etnoreligioase din interfluviul pruto-nistean în perioada aristocratică, soluționează și o problemă științifică de ordin aplicativ de o importanță semnificativă, și anume de încadrarea dezvoltării acestor segmente ale populației în cadrul general istoric al istoriei moderne a Basarabiei.

Semnificația teoretică. Ponderea teoretică a lucrării rezidă în prezentarea unui cadru teoretico-metodologic fondat pe continuitatea factologico-diacronică, în contextul interdisciplinarității și al pluridisciplinarității în plan epistemologic. Lucrarea vine să puncteze deschiderea spre un nou domeniu de cercetare, atât istoric, cât și interdisciplinar neexplorat până la momentul de față, ce îi propune să acopere o lacună existentă în știința istorică din Republica Moldova, oferind o sinteză consacrată comunităților religioase din Basarabia.

Valoarea aplicativă a lucrării. Teza oferă informații și date noi prin valorificarea documentelor de arhivă și face o sinteză consacrată comunităților religioase din Basarabia și a politicilor făcute de ele și administrației ariste, incluzând diferite fațete ale acestei politici. Lucrarea poate fi utilă specialiștilor în domeniu și pentru studii interdisciplinare, oferind posibilitatea de desfășurare a unor cercetări legate de diferite domenii în care au fost implicate segmentele populației reprezentate de minoritățile religioase pe parcursul secolului al XIX-lea. De asemenea, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare pentru elaborarea unor teze de master și doctorat, pot fi utilizate în cadrul unor cursuri universitare de la ciclul I licențiat, precum și în cadrul unor discipline propuse pentru ciclul de master.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere. Urmărind evoluția comunităților confesionale din Basarabia de la 1812 și până în anii '70 ai secolului XIX sub aspectul evoluției demografice, a organizării și a politicii făcute de acestea în Imperiul Rus ne-au condus la următoarele:

1. localizarea principalelor centre ale comunităților confesionale în special ale romano-catolicilor, protestanților, lipovenilor, armenilor și evreilor precum și determinarea amplasării lor geografice în spațiul pruto-nistean;
2. determinarea modului lor de organizare imediat după anul 1812, și identificarea modelului pe care l-au avut la bază, a diferențelor apărute față de perioada anterioară și cauzelor lor;
3. stabilirea spectrului religios și etnoreligios al Basarabiei, evoluția demografică din acest punct de vedere a comunităților religioase din interfluviul pruto-nistean pe parcursul segmentului cronologic cercetat.
4. amplasarea și fixarea zonelor și a mediului preferențial al fiecărei confesiuni în parte în regiunea vizată.
5. dezvoltarea situației comunităților romano-catolice din Basarabia, rezultat din atitudinea și politicile organelor puterii de stat față de acest cult și explicarea acestei orientări în politica religioasă a Imperiului Rus.
6. identificarea factorilor ce au determinat poziția preferențială a comunităților protestante din Basarabia și compararea cu alte confesiuni, preponderent cu cea romano-catolică.

7. dezvoltarea esenței și realizării politicii religioase a Imperiului Rus față de lipovenii din spațiul pruto-nistean;
8. analiza politicii de asimilație a administrației ruse față de minoritățile religioase.

Implementarea rezultatelor științifice. Datele obținute sunt utile pentru cercetătorii ce au ca obiect de studiu evoluția Basarabiei în secolul al XIX-lea, fie că este vorba în primul rând de istoria acestui spațiu, dar și în cazul în care au preocupări din domeniul demografiei, din cel al istoriei bisericești, teologiei, fie în cazul unor studii interdisciplinare. În esență rezultatele acestei cercetări sunt aplicabile în domeniul cercetării perioadei moderne a interfluviului pruto-nistean în general sau a unor segmente de istorie locale în special, precum și în punctarea mersului istoric a anumitor segmente confesionale din Republica Moldova. Rezultatele și opiniile exprimate în lucrare sunt de asemenea aplicabile în procesul de predare a acestei perioade în învățământul universitar, fie în cadrul ciclului de licență, fie a celui de master.

Aprobarea rezultatelor. Rezultatele științifice ale investigațiilor noastre au fost aprobate prin activitatea de cercetare desfășurată în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie fapt ce a dat posibilitatea folosirii informației documentare și a analizelor efectuate în primul rând în procesul de studii. Aprobarea rezultatelor investigației s-a realizat prin: o lucrare monografică; peste 40 de studii științifice în diverse publicații științifice de profil din Republica Moldova și de peste hotare (România, Ucraina, Polonia); peste 40 de comunicări la diverse foruri științifice internaționale și naționale, desfășurate în Republica Moldova, România, Ucraina, Italia, Germania. Teza de doctor habilitat în istorie a fost examinată și recomandată în ședința Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie a Facultății de Istorie și Filozofie a USM, în seminarele științifice de profil din cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (specialitatea: 611.02 – Istoria Românilor) și Universității de Stat din Moldova (specialitatea: 611.02 – Istoria Românilor).

Volumul și structura tezei: Lucrarea cuprinde 259 pagini text de bază, 8 tabele și este structurată în: Adnotări în limbile română, engleză și rusă, Introducere, cinci capitole structurate în subcapitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 330 titluri, Anexe; CV-ul autorului.

Cuvintele-cheie: Basarabia, minorități religioase, Imperiul Rus, politic confesional, romano-catolici, protestanți, lipoveni, armeni, evrei.

CONȚINUTUL TEZEI

Teza de doctor habilitat a fost elaborată în conformitate cu rigorile înaintate de către Comisia Națională de Atestare și Acreditare stipulate în regulamentele ce sunt în vigoare.

În *Introducere* se argumentează actualitatea temei precum și importanța acesteia pentru istoriografia contemporană, metodologia de lucru, scopul și obiectivele tezei, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică, valoarea aplicativă a lucrării, sunt indicate modalitățile de

aprobare a rezultatelor obținute, precum și importanța acestora pentru evoluția ulterioară a dialogului interconfesional din Republica Moldova.

În *capitolul I* este abordată istoriografia minorităților religioase din Basarabia. Paradigma cercetării, ca și elementele asupra cărora a fost concentrat studiul îndreptate autorul spre o digresiune problematico-cronologică a discursului istoriografic, astfel devenind posibilă o înțelegere mai evidentă și deslușită a investigațiilor care au abordat acest segment tematico-istoric. Referindu-ne la istoriografia problemei, este necesară trecerea în revistă a unei serii de lucrări cu caracter general cu referire la istoria Basarabiei în secolul al XIX-lea, care în expozele lor conțin informații utile pentru cercetarea de față. Din rândul autorilor ruși, este de menționat cunoscuta lucrare a lui A. Skal'kovski [62] publicată în 1850 sau cele ale lui A. Zasciuk [43, 44]. Cu toate că au fost scrise la mijlocul secolului al XIX-lea, autorii fac o serie de referințe directe la situația din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus și la perioada imediat următoare și oferă o serie de date statistice cu privire la situația demografică din Basarabia, fiind efectuate și primele încercări de delimitare a populației după credințele religioase.

Subiectul dat a fost în afara intereselor istoriografiei românești din secolul al XIX-lea și abia spre sfârșitul acestuia apare lucrarea lui Zamfir Arbore „Basarabia în secolul al XIX-lea” [9], o prezentare tematică a regiunii pe parcursul secolului al XIX-lea. O lucrare destul de interesantă este cea a lui G. Murgoci [70], dar ea are ca obiect de studiu statornicirea preponderenței elementului românesc din regiune și se referă la structura și evoluția etnică a populației. Problema privind apartenența religioasă a acestora este abordată tangențial și sporadic.

Pentru perioada interbelică coala istoriografică românească a elaborat, mai multe lucrări cu referire la istoria interfluviului pruto-nistean sub stăpânirea imperială rusă. Dintre lucrările din această serie o tangență directă cu tema noastră de cercetare îi revine tipărite sub coordonarea lui Ștefan Ciobanu dedicată istoriei *Basarabiei* [12], în care autorul acordă un capitol special *Cultelor*.

În perioada postbelică tema abordată nu a fost una „populară”. Totuși trebuie să facem referință la lucrările ce au tratat din punct de vedere demografic istoria spațiului vizat, așa cum ar fi cele ale lui P. G. Dmitriev [13], V. S. Zelenciuc [45] și V. M. Cabuzan [46]. Ultimii doi autori folosesc un bogat material documentar, dar în tendința lor de a diminua numărul populației autohtone și de a crește artificial numărul populației ruse, este evident că o parte din informații nu mai sunt veridice, fiind modificate. Cu toate acestea, o serie de informații furnizate de acești autori, fie că este vorba de comunitatea armeană, fie că de comunitatea evreiască sau germană, cu o doză de spirit critic, pot fi și au fost utilizate în lucrarea de față.

După căderea regimului comunist apar noi posibilități de cercetare în domeniul istoriei. Astfel, se publică noi studii în domeniul istorico-demografic, printre care menționăm cele publicate de către Dinu Poțarencu [21] sau ale subsemnatului [25].

Sub aspect tematic, o lucrare diferită de cele analizate supra, dar, destul de importantă pentru cercetarea de față, este cea a lui D. A. Tolstoi [66], care a avut acces la o serie de informații și materiale inaccesibile altor persoane, legate de organizarea comunităților catolice din Basarabia în perioada arului Alexandru I.

În acest sens, sunt de menționate realizările remarcabile ale comunității catolice din Republica Moldova, care a revenit la activități din domeniul spiritual și cultural, dar și tiințific. Semnalăm apariția și

editarea publicaiei periodice „Analecta Catholica”, unde se publică cercetări importante pentru preocuparea noastră științifică. La subiectul care ne interesează am menționat lucrările cercetătorilor Nelei Saganova, Eugeniei Râbalco, Tamarei Nesterov și cele ale Olghii Li enbergher și ale subsemnatului [17]. Lucrările cercetătoarei Olga Li enbergher sunt axate, în special, pe studierea catolicilor germani din Basarabia și se referă la statutul lor din coloniile germane. Nu punem la îndoială importanța studiilor acestora cu referire la colonia Crasna sau Sarata, care denotă o atitudine foarte serioasă din punct de vedere a documentării.

Prezintă interes și literatura apărută în spațiul rusesc. Printre studiile apărute la tematica ce ne interesează, l-am remarcat, în primul rând, pe cel al lui L. Gorizontov [39], ulterior dezvoltat într-o monografie dedicată statutului polonezilor în Imperiul Rus [40]. Studiul tratează politicile Imperiului Rus pentru diminuarea influenței elementului polono-catolic în guberniile de nord-vest, oferind și informații privind zonele învecinate arealului geografic cercetat, inclusiv Basarabia. Un alt autor care tratează unele problemele ce ne interesează nemijlocit, deși într-un alt areal geografic, este Mihail Dolbilov. El este cel care pune problema politicii Imperiului Rus în fostul spațiu polonez, abordând și politica confesională a autorităților ruse în aceste regiuni [42].

Un alt aspect îl prezintă problema comunităților protestante sau a evangheliștilor luterani, reprezentate de populația germană concentrată îndeosebi în coloniile întemeiate de către aceștia. În 1869 vede lumina tiparului lucrarea lui A. Klaus, care, după publicarea în revistele timpului, a editat un amplu studiu cu referire la situația coloniștilor germani din Imperiul Rus până în anii '60 ai secolului al XIX-lea [47]. Totodată, lucrarea are în anexă documente oficiale care furnizează informații cu referire la numărul populației germane, inclusiv din regiunea dintre Prut și Nistru. Către sfârșitul secolului al XIX-lea, coloniile germane din Imperiul Rus au devenit obiect de studiu pentru o parte din intelectualii ruși, care le privesc ca pe un dușman intern. Exponent fervent al acestei poziții a fost cercetătorul A. Velișan [37].

Pentru perioadele interbelică și postbelică, ca și în cazul comunităților romano-catolice din Basarabia, lipsesc cu desăvârșire lucrări cu referire la acest subiect.

După căderea regimului comunist apar autori și lucrări care iau în dezbateră diferite aspecte cu privire la comunitățile protestante. O primă lucrare pe această tematică publicată în Republica Moldova este a Luminei Fassel [14, 15]. Ea încearcă efectuarea unei periodizări a populației protestante din sudul Basarabiei, prezentând și date privind numărul locuitorilor și organizarea ei. Cercetătorii Ion și Valentina Chirtoag [11] vin cu un studiu bazat pe documente inedite. Este una din primele lucrări care arată că în sudul Basarabiei colonizarea cu populație germano-protestantă nu a decurs chiar atât de pașnic și fără probleme. V. Chirtoag continuă cercetările legate de problema populației germane din sudul Basarabiei. Nu putem să trecem cu vederea o serie de concluzii la care a ajuns autoarea și cu care suntem de acord [68, p. 269], în privința etapelor și obiectivelor următoare de administrație aristocratică. Ne referim la observația judicioasă a V. Chirtoag că unul din motivele ce a atras această populație a fost profesarea liberului cult promis de către ari [11].

Subiectul respectiv este abordat și de cercetători din afara spațiului românesc. Astfel cercetătoarea din Ucraina Elvira Pleskaia-Zebolit [55], care, folosind materialele din Arhiva Națională din Odesa, pune în discuție probleme apărute în perioada de colonizare a populației nemțești. Vorbind despre regiunea

sudic a imperiului, autoarea aduce o serie de m rturii ce se refer i la Basarabia, confirmate i de alte surse de arhiv . În cele din urm , men ion m investiga iile lui V. F. Dizendorf [41], care, în primul rând, prezint interes prin informa iile sale enciclopedice i bibliografice despre localit ile-colonii ale germanilor de pe toat întinderea Imperiului Rus.

Dac este s ne referim la studiile privind comunitatea armenesc din Basarabia în secolul al XIX-lea, vom constata c acest segment este cel mai pu in cercetat. Totu i pot fi men ionate lucr rile lui Gh. Aivazovschii [34] i L. M. Melchiset-Becov [52]. Dar, i într-un caz i în altul informa iile furnizate trebuie folosite cu mare aten ie, deoarece con in o multe inexactit i. Este destul de s rac i literatura interbelic , unica lucrare la aceast tematic apar înând lui Gh. Bezviconi [10], care face un mic studiu cu referire la armenii din Basarabia în perioada cercetat de noi, oferind i o serie de informa ii utile pentru proiectul nostru. Din perioada postbelic merit aten ia lucr rile semnate de c tre A. Tormanean i Dj. Fanian. Aceste studii foarte bine documentate i argumentate, dup p rerea noastr , sunt consacrate culturii i unor personalit i ale neamului armean ce i-au desf urat activitatea în aceast zon geografic i con in o serie de informa ii inedite i interesante pentru lucrarea în cauz . Dintre lucr rile ap rute dup 1989, men ion m în primul rând lucr rile semnate de cercet torul Valentin Tomule . Cercet rile acestuia se refer la problema burgheziei comerciale din Basarabia din secolul al XIX-lea. Cunoscut fiind amplasarea social a p turii armenice, este evident c din lucr rile acestuia au putut fi desprinse informa ii importante pentru studiul nostru cu atât mai mult cu cât respectivele abund de material arhivistic inedit [32].

Problematica i produsul istoriografic legat de comunitatea lipoveneasc se deosebe te de cele analizate supra. Starea de fapt se datoreaz statutului aparte pe care l-a avut această colectivitate în viziunea puterii imperiale ruse i în politica religioas a Imperiului Rus. Am men iona, în primul rând, lucrarea lui Melchisedec tef nescu [31], de fapt o interpretare i o viziune asupra lipovenilor din Principatul Moldovei. Mai mult, câ iva ani mai târziu, datele furnizate de c tre episcopul român sunt folosite întocmai de c tre Polihromie Sârco [65], care public în revista „Lecturi cre tine” un impun tor articol despre lipovenii din România, de facto, nef când altceva decât s traduc o bun parte din lucrarea lui Melchisedec tef nescu. Dintre autorii ru i de la sfâr itul secolului al XIX-lea trebuie men ionat i P. S. Smirnov [63], care cerceteaz istoria mi c rii religioase a lipovenilor în baza surselor documentare i oficiale, lui datorându-i-se informa ia c o prim men iune a lipovenilor la Ia i dateaz din anul 1724.

O lucrare mult mai ampl i mai valoroas ce cuprinde, practic, toat perioada cercetat de noi este studiul ap rut la Chi in u al lui Iosif Parhomovici [54]. Autorul pune în discu ie activitatea Bisericii Ortodoxe privind combaterea acestui curent religios. În perioada interbelic subiectul nu este atât de solicitat de speciali tii în istorie sau din alte domenii. Totu i, inem s trecem în revist studiul lui Nicolae Popovschi dedicat istoriei Bisericii din Basarabia în secolul al XIX-lea [29]. De fapt, Popovschi este cel care emite opinia, cu care nu putem s nu fim de acord, c problema combaterii lipovenismului a ap rut odat cu încadrarea Bisericii Ortodoxe din Basarabia în cea rus , situa ie specific doar ortodoxismului rusesc, în timp ce ortodoxismul românesc, fiind prin defini ie unul tolerant i pa nic, a convie uit pe parcursul anilor cu acest curent religios.

În 1999 vede lumina tiparului, la Barnaul, o lucrare importantă pentru cercetarea noastră, semnată de către F. E. Melnikov care este de fapt, o primă tratare a istoriei întregii comunități ortodoxe vechi din Imperiul Rus realizată de către un reprezentant din interiorul colectivității. Lucrarea este apreciabilă datorită faptului că folosește date din fondurile personale ale autorului, inedite și cu referire la Basarabia.

În anul 2000 apare și lucrarea unei reprezentante a istoriografiei ucrainene T. D. Sapojnikova [59], care prezintă interes pentru studiul nostru, întrucât autoarea, în baza materialelor de arhiv, oferă date prețioase legate de mănăstirea lipovenească de la Ismail. Relația dintre comunitățile ortodoxe vechi cu statul, dar de data aceasta avându-i drept exemplu pe lipovenii din Basarabia, este subiectul investigației lui S.V. Tarane, material ce merită atenția noastră, fiind o cercetare serioasă, care are la bază informații inedite din arhivele Republicii Moldova și Ucraina. Un studiu complex și binevenit aparține lui A. A. Prigarin. Cu toate că întrunește informații ce au mai fost publicate de autor într-o serie de materiale anterioare, el este completat cu date din arhivele de stat din Chișinău, Odesa și Ismail, autorul făcând o amplă descriere istorică a evoluției comunităților lipovenești din sudul Basarabiei pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea [57]. Tot atunci apare și materialul cercetătorului din Republica Moldova A. Magola [51], care pune în discuție un document din perioada lui Alexandru Constantin Moruzi de la începutul secolului al XIX-lea, care în linii majore demonstrează clar atitudinea autorităților Moldovei față de comunitatea lipovenească și schimbarea atitudinii puterii de stat odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus.

Examinarea istoriografiei privind comunitatea lipovenească din Basarabia ne permite să conchidem că în ultimul timp se observă un interes sporit în comparație cu preocupările cercetătorilor pentru alte culte religioase, situație care se datorează statutului special al ortodoxilor de rit vechi.

Referindu-ne la sursele istorice subliniem faptul că la baza cercetării au stat documentele depozitate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Informații prețioase și utile pentru cercetarea noastră au fost extrase din fondurile: *Senatorii președinți în Divanurile Principatelor Moldova și Valahia, 1808–1812* (Fondul 1); *Cancelaria guvernatorului Basarabiei, 1812–1917* (Fondul 2); *Consiliul regional al Basarabiei, 1818-1873* (Fondul 3); *Guvernul regiunii Basarabia, 1813-1828* (Fondul 5); *Administrația guberniei Basarabia (1828-1918)* (Fondul 6); *Biserica evanghelic-luteran din Chișinău, 1838-1944* (Fondul 7); *Dicasteria duhovnicească din Chișinău 1812-1832* (Fondul 205); *Consistoriul Duhovnicească din Chișinău 1832-1940* (Fondul 208); *Biroul coloniștilor străini din Basarabia, 1816-1833* (Fondul 305); *Direcția duhovnicească din Tiraspol a Eparhiei româno-catolice din Basarabia* (Fondul 630); *Școala pregătitoare evanghelic-luteran din Chișinău* (Fondul 770) și altele. O bună parte dintre acestea, după cum observăm, se referă la organele de conducere și administrație a Basarabiei pe parcursul secolului al XIX-lea.

Dintre documentele editate menționăm întâi de toate, volumele apărute între anii 2000 și 2010 la Odesa [56], cu suportul și colaborarea comunității germane. O altă serie de documente editate privesc analiza sau prezentarea unui anumit document cu pondere în cadrul cercetării, de exemplu, lucrarea lui I. Halippa, care, cu toate că are un alt subiect, furnizează date importante cu referire la studiul nostru [67].

Într-o categorie aparte se includ izvoarele juridice, indispensabile cercetării noastre. Am meniona aici, în special, cunoscuta colecție completă a legilor Imperiului Rus. Colecția este completată prin Codul de legi al Imperiului Rus [61], ce urma să reglementeze toate laturile vieții din hotarele statului aristocratice, inclusiv cea moral-spirituală. Volumul al XI-lea este unul ce a atras aparte atenția noastră, având ca obiect de reglementare statutul și relațiile interconfesionale și interne ale cultelor așa-numite „străine”, prin care, se înalță cele neortodoxe.

Dintre studiile care încă nu au fost folosite de către cercetători, încă au avut o circulație mult mai restrânsă, sunt cele apărute sub egida Comitetului Statistic al Imperiului Rus care, din punctul nostru de vedere, sunt la fel de preioase ca izvoarele și cele deja menționate. Merită tot atenția și unele izvoare statistice cu caracter strict religios, cum sunt cele publicate în „Anuarul Eparhiei Chișinăului” și care au ca obiect de cercetare colectivitățile lipovenești din Basarabia. Între ultimele lucrări, ce oferă date statistice pentru populația din sudul Basarabiei în perioada dintre Pacea de la Paris și Pacea de la Berlin, este și cea a lui Constantin Turliuc, Mihai-Ștefan Ceaușu și Dumitru Vitcu [33].

Nelipsite de interes sunt și izvoarele narrative, dintre care, în special, amintim pe cele ale lui I. Liprandi [49], unde, pe lângă descrierea propriu-zisă a teritoriului românesc, se atrage și o atenție deosebită comunităților lipovenești din zona Dunării. Interesul nostru a fost atras și de informațiile puse la dispoziție de I. S. Aksakov [35] și C. N. Leontiev [48], care aduc date ce încheie aceleși comunități ale ortodocșilor de rit vechi.

Concluzia generală care se impune este că reevaluarea lucrărilor istoriografice, precum și exploatarea și punerea în circuitul științific a surselor și informațiilor inedite și mai puțin cunoscute, permit reconstituirea istoriei și evoluției comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în segmentul cronologic indicat.

Capitolul II este intitulat *Minoritățile religioase din Basarabia în anii 1812-1828: pondere numerică și organizare*. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, pe lângă schimbările de ordin demografic și etnic, intervin și un șir de schimbări în componența confesională. Evident că nu putem concepe o schimbare totală a elementului religios dominant prin altul, cu atât mai mult cu cât este vorba de încorporarea unui teritoriu cu populație majoritar ortodoxă de către un alt stat în care religia ortodoxă, de asemenea, era declarat dominant și protejată de către stat. Totuși, la nivelul celorlalte confesiuni, minoritare față de ortodoxie, pot fi observate modificări, esențiale din punctul nostru de vedere, care, în mare parte, s-au produs din cauza intereselor pe care le avea aici noua stăpânire și a liniei politice promovate față de reprezentanții altor curente religioase. Într-un asemenea context suntem de acord cu afirmația făcută de către Alexei Miller, care opinează că, în esență, nu este corect să se susțină că a existat o singură politică de rusificare, ci că au fost politici de rusificare [53].

Nu ne vom referi detaliat la problema numărului populației în Basarabia la 1812, stabilind doar după estimările noastre numărul populației Basarabiei la acel moment era de aproximativ 300 000 de oameni. Dintre riturile care și-au continuat existența în spațiul dintre Prut și Nistru, pe lângă Biserica Ortodoxă majoritară din perioada anterioară, se pot enumera: catolicii, armenii, lipovenii și evreii. Dacă vorbim despre comunitatea catolică, foarte apropiată ca doctrină și curent religios de biserică dominantă, adică cea ortodoxă, pentru anul 1812, nu vom găsi date concrete cu referire la numărul enoriașilor acestui

cult și nici la numărul de locuri existente. Este cunoscut însă faptul că în 1812, după închiderea hotarelor sub pretextul începutului epidemiei, autoritățile ruse nu permiteau intrarea preoților catolici de peste Prut în Basarabia. Din porunca împăratului, reprezentanții cultului respectiv din Basarabia au trecut în subungheria juridică Mitropolitului de Moghiliov Stanisław Bohusz Siestreczewicz (1731 - 1826), cu toate că ultimul propunea ca în privința problemelor Bisericii Catolice regiunea să fie supusă episcopiei latine din Camenița. Acest lucru nu se lăsa deprețat și la 1814 are loc subordonarea catolicilor din Basarabia episcopului Borgeusz Łucasy Mackiewicz, care la 1818 avea în subungheria sa doar două parohii din această zonă – cea a Hotinului și Chișinăului, partea sudică a Basarabiei fiind sub ascultarea unui vizitator special numit de mitropolit. Separarea conducerii parohiilor catolice nu a durat însă mult timp: după unii cercetători în 1819 [50, p. 122], iar după alții în 1824 [24, p. 290], episcopul sus-numit al Cameniței a fost însărcinat cu supravegherea tuturor parohiilor din zonă, inclusiv a celor create de coloniști.

Din alt punct de vedere, analiza datelor recensământului din 1817, precum și a celor ce au urmat, demonstrează clar prezența comunităților romano-catolice în acest teritoriu. În perioada de referință, respectivă comunitate era probabil cea mai numeroasă din Basarabia. Din această cauză câțiva ani mai târziu, la 9 iulie 1826 [24, p. 292] i se va repartiza un lot de pământ pentru construcția unui nou loc de cult, iar mai târziu, la 9 august 1827, însuși împăratul va dispune donarea unor imobile pentru parohia respectivă [20]. Datele documentare ne mai demonstrează existența unei comunități catolice la Blii (este vorba despre prezența aici atât a catolicilor, cât și a armenilor-catolici, venirea cărora este legată de numele familiei boierești Panainte. La rândul său, A. Skal'kovski [62, p. 292] arată același lucru, atunci când afirmă că numărul armenilor catolici în Novorosia este de aproximativ 1500 de suflete, dintre care au trecut în Basarabia și locuiesc numai în Hotin și înutul Iași 130–140 de suflete, fapt reconfirmat și de A. Zasciuk [44, vol. 1, p. 170], care arată că ei locuiesc în înutul și orașele Hotin și Blii), precum și a unei la Ismail și Chișinău, această din urmă putând a fi constatată din punct de vedere organizațional încă din 1811.

Din punct de vedere religios, catolicii din colonii erau conduși de către un preot vizitator () al Bisericii Romano-Catolice din sudul Rusiei, primul dintre aceștia fiind, în anul 1811, abatele Ch. Nicoli, iar după 1820, după ce a fost izgonit din Imperiul Rus Ordinul Iezuit din care făcea parte, în această funcție a fost numit preotul Ignatie Lindl [50]. Printre cele mai cunoscute colonii catolice din sudul Basarabiei, colonia Crasna este prima parohie catolică rurală din spațiul pruto-nistean. În anul 1814, ea a fost numită „catolică”, deoarece, conform datelor existente în *momentul fondării*, aici au fost colonizate 105 familii catolice și 14 familii evangheliste [50, p. 299].

Se știe că în anul 1813 a fost publicat manifestul imperial al lui Alexandru I cu privire la noile condiții privind drepturile și privilegiile coloniștilor, urmând să se colonizeze și sudul Basarabiei. Numărul mare de coloniști nou-veniți a atras după sine și o altă problemă – cea a organizării spirituale, cu atât mai mult cu cât manifestul din 1813 promitea și libertatea de profesare a diferitor culte. Drept urmare guvernatorul solicita aducerea în condiții favorabile a persoanelor specializate pentru deservirea cultului, cerere care a fost satisfăcută, deoarece în 1843, la demersul unor comandanți de unități militare de a indica localitățile în care reprezentanții confesiunii luterane își pot oficia necesitățile religioase,

oficialitățile administrației din Basarabia arată că preoții luterani activează la Tarutino, Arzis, Sarata [1, inv. I, d. 5112]. Oricum, din 1817, tempourile de organizare a noilor colonii germane, după cum rezultă din datele prezentate de V. M. Cabuzan, vor scădea, numărul lor, către anul 1827, va crește doar cu puțin, ajungând la 19. În total, în aceste colonii se vor atesta 9 379 de persoane [46, p. 94-96, 147-148.].

De populația protestantă este legată și formarea coloniei Sarata și activitatea în această localitate a preotului Lindl, personalitate care a dus pe de o parte chiar la o serie de disensiuni între Alexandru I, cancelarul Meternich și Vaticanul, precum și de apariția din punct de vedere confesional a ideilor chietiste și pietiste, a tîntismului și bapșismului. Sarata a rămas, în cele din urmă, după expulzarea lui Lindl din Rusia, fără un lider spiritual pînă în 1826, cînd Comitetului de asistență socială a coloniștilor străini din sudul Rusiei, a hotărât să trimită în colonie un preot catolic, în persoana lui Domenic fon Sibini, și unul protestant, în persoana lui Henric Frederic fon Lesedorf. La 1828, colonia s-a deszis de serviciile preotului Bisericii Romano-Catolice, devenind luterano-evanghelic [50, p. 312].

În ceea ce privește comunitățile mozaice, armenice și lipovenești, sub aspect numeric, se observă o evoluție la fel de spectaculoasă ca și cea protestantă. Din datele existente cunoaștem că în perioada imediat următoare anexării, adică în anii 1812-1814, comunitățile evreiești sunt atestate documentar. Conform datelor prezentate de către Dinu Potarencu, în 1813 în Ismail locuiau 159 de familii de evrei [30], estimare care poate fi considerată corectă, deoarece cîțiva ani mai tîrziu este întocmit un dosar ce cuprinde toată populația zonei enumerată nominal și în care sunt atestate 92 de bărbați și 81 de femei de origine evreiască, deci un total de 173 de persoane [3, inv. I, d. 495, f. 5-224]. În general credem că ar fi just estimarea de 3 000 de familii evreiești (adică cca 15 000 de evrei) în primii ani de aflare a Basarabiei în componența Imperiului Rus. Referindu-ne la organizarea etno-confesională a comunităților mozaice, amintim că, pînă la secesiunea acestui teritoriu de la țara Moldovei, toate obștile evreilor organizate sub formă de bresle confesionale erau conduse de către rabini care se supuneau instituției hahambaiei. Deci se observă că au avut loc schimbări de ordin semnificativ în ce privește administrarea comunităților evreiești și relațiile cu statul, acest segment fiind adaptat realităților din Imperiul Rus. Comparativ cu numărul populației înregistrat la 1817 (19 435), la 1828 aceasta ajungea deja la 30 929 de persoane, ceea ce denotă că practic, cantitativ confesiunea mozaică în spațiul dintre Prut și Nistru a crescut cu 50%. Deci, așa cum am arătat, creșterea numărului reprezentanților acestei confesiuni pe același segment de timp este comparabilă cu creșterea populației luterane.

După cum o arată guvernatorul civil al Basarabiei și P. Kuniaki, în Basarabia locuiau și armeni. O încercare de estimare a reprezentării culturii respective în spațiul cercetat poate fi totuși întreprinsă, în baza informațiilor de care dispunem. Ne referim, în primul rînd, la arhiepiscopul armenilor Grigorie care, la 14 octombrie 1809, emitea o scrisoare către administrația laică a regiunii, prin care anunța că, potrivit datelor de care dispunea numărul total al familiilor armenice se ridică la 1 159. Acest număr, în linii generale, ar fi valabil și pentru anul 1812, sau ar putea fi și mai mare, datorită migrației armenilor din restul teritoriului românesc în partea rămasă sub stăpînire rusă. P. Svinin, referindu-se la armeni, arată că în Basarabia numărul acestora ajungea pînă la 400 de familii [60]. Cître anul 1817 vom vedea că, dacă o raportăm la numărul lor mic, este într-adevăr simțitoare: de la 321 familii în 1812 la 530 sau chiar 544 de familii la 1817 și care în mare parte se datorează activității lui Manuc Bei, căci, după semnarea Păcii de la București

[22, c. 278], împreună cu acesta pe teritoriul Basarabiei se retrag în jur de o sută de familii din Principatele Române, stabilindu-se cu traiul în zona localității Hâncești.

În ceea ce privește staroverii sau lipovenii, pe teritoriul dintre Prut și Nistru constatăm comunități bine organizate ale acestora încă din secolul al XVIII-lea. Totuși, există o serie de informații documentare ce ne permit, cel puțin în linii mari, să stabilim numărul acestei obști confesionale în Basarabia în primii ani de anexare la Imperiul Rus. Pornind de la estimarea făcută de către Ion Nistor, în 1817 în Basarabia locuiau 1 200 de familii de lipoveni sau 6 000 de persoane, ceea ce constituia de fapt 1,5% din numărul total al populației. Apoi, până în anul 1826 există doar informații rzle e care amintesc de lipoveni în diferite contexte și care nu ne permit cel puțin o evaluare aproximativă a numărului lor. Situația se schimbă odată cu dispoziția din 26 februarie 1826 a Ministrului de Interne care cerea ca până la data de 1 ianuarie să fie informat despre numărul lipovenilor (rascalnicilor și staroverilor) din Basarabia. Mai mult, se cerea să nu se facă acest lucru prin recensământ, ci în secret [1, inv. I, d. 1073, f. 1]. Drept rezultat în raportul final adresat Ministerului de Interne al Imperiului Rus de către autoritățile supreme din Basarabia, se arată un număr de 4687 lipoveni [21, 154]. Lipovenii în afară de orașe s-au stabilit destul de compact într-o serie de sate. Aceste comunități reprezentate de diferite curente rivale eminate din interior continuau *de iure*, dar nu *de facto*, să-și păstreze autonomia, întrucât nici împotriva lor, nici a componenților lor nu fuseseră înregistrate acte de constrângere. Administrația aristocratică promovă o politică duplicitară față de lipoveni, atât pe palier orizontal, cât și vertical, scopul ei, de fapt, constând în subordonarea curentului religios intereselor sale.

O analiză a schimbării structurii religioase a populației din Basarabia arată că, în linii generale, din Europa Centrală veneau și se așezau aici protestanții și catolicii, pe când din Imperiul Rus veneau reprezentanții diferitelor curente religioase desprinse din cadrul Bisericii Ortodoxe, printre care au fost și molocanii. Vectorul de deplasare a molocanilor, staroverilor (lipovenilor), scopurilor și a altor secte de acest gen era îndreptat, de obicei, spre hotarele Imperiului Rus, de exemplu spre Siberia, unde autoritățile centrale nu puteau duce o politică eficientă de presiune privind reconvertirea acestora, sau în teritoriile nou-anexate, cum a fost și cazul Basarabiei, unde aceleași autorități nu-și instalaseră încă toate mecanismele opresive.

Catagrafia din 1828 este prima evidență numerică oficială care prezintă date referitoare la componența confesională a Basarabiei [1, inv. I, d. 1199, f. 63]. Conform datelor furnizate de sursa citată, populația totală a Basarabiei poate fi evaluată la 484 184 de suflete, în afară de coloniștii și populația armeană [25, p. 128]. Dintre acestea erau 441 557 de creștini, 1 849 catolici, 30 929 evrei, 5 mahomedani, 5974 lipoveni, la care se adaugă 3 817 fețe bisericești ale confesiunii ortodoxe și 53 ale altor confesiuni. Din analiza materialului documentar și factologic am putut stabili că la acel moment în spațiul cuprins între fluviile Prut și Nistru 9,76% din numărul total al populației aparține unor curente religioase care nu reprezentau confesiunea dominantă, adică pe cea ortodoxă, estimată, respectiv, la 90,74 % din numărul total al populației. Când privește celelalte segmente religioase, în ordine descrescătoare după ortodocși urmează evreii cu 5,96%, apoi luteranii cu 1,66%, lipovenii cu 1,15%, armenii cu 0,52 % și romano-catolicii cu 0,46%.

În capitolul III al tezei este abordat problema evoluției demografice a minorităților religioase din Basarabia de la 1829 și până în anii '70 ai secolului al XIX-lea. Primul subcapitol se referă la evoluția numerică a minorităților confesionale din Basarabia până la sfârșitul Războiului Crimeii. Contabilizarea și evidențierea de către țarism a structurii religioase, pe lângă datele culese, cu caracter economic, social sau național, nu sunt întâmplătoare. Aceste informații vor fi luate în considerare în politica de colonizare propagată de către autoritățile centrale în spațiul pruto-nistrean și în politica generală de încadrare a regiunii în hotărârile și interesele Imperiului Rus. Atenția administrației se îndreaptă, în primul rând, către confesiunile socotite *mai puțin loiale*. Anume din aceste considerente cele mai multe date se referă la lipoveni. Așa, pentru anul 1830 există date ce ne interesează în acest sens. În raportul guvernatorului civil al Basarabiei se indică faptul că aici erau 104 biserici de piatră, 719 de lemn, 22 mănăstiri și 16 capele sau paraclise lipovenești ce alcătuiau 1,7% din numărul total de locuitori de cult la 1 054 de localități, cu o populație de 469 783 de suflete [21, p. 155]. Sub aspectul amplasării, cele mai multe capele se aflau în ținutul Ackerman. Către anul 1831, numărul reprezentanților confesiunii luate în discuție scade considerabil, iar rapoartele oficiale arată că în Basarabia erau 2 779 de lipoveni [1, inv. I, d. 1264, f. 174-174 v.]. În următorul an acesta crește neesențial până la 2 981 [1, inv. I, d. 1264, f. 204-205 v.], iar în 1833 este de 2 861 [1, inv. I, d. 1264, f. 244-245v.]. Odată cu reducerea numărului lipovenilor are loc înscrierea numărului localităților în care ei sunt consemnați ca stabiliți cu traiul – toate situate în sudul Basarabiei. În ceea ce privește reducerea, practic, la jumătate a populației lipovenești din spațiul pruto-nistrean, ea poate fi explicată, pe de o parte, prin epidemiile din Basarabia, iar pe de altă parte, prin politica religioasă aristocratică promovată față de reprezentanții confesiunilor eterodoxe. Situația se va revigora rapid și datele statistice referitoare la Basarabia pentru anul 1835 arată că aici locuiau 3 632 de reprezentanți ai diferitelor secte, din care majoritatea lipoveni. Astfel, conform datelor, în orașul Chișinău locuiau 883 de lipoveni, în Bălți – 49, în Bender – 495, în Ackerman – 47, în Leova – 11. În ținuturile lipovenii erau repartizați în felul următor: în Orhei – 20, Iași – 648, Hotin – 319, Bender – 2 și Ackerman – 701 [1, inv. I, d. 1545, f. 313-313 v.].

Către anul 1835 numărul general al populației, pentru teritoriul dintre Prut și Nistru, se ridică la 321 698 de bărbați și 282 914 femei. Când privește clădirile și bisericile ce urmau să deservească diferite culte religioase, la acel moment erau 998 de biserici ortodoxe, 25 ce aparțineau altor confesiuni creștine, moscheile nu erau atestate, 38 de sinagogi, 16 mănăstiri de bărbați și 6 de femei [1, inv. I, d. 1484, f. 9]. Analizând situația din Basarabia, P. Koppen indică un număr total de 548 764 de persoane, repartizate astfel: moldoveni – 406 182, bulgari – 64 736, sârbi – 89, polonezi – 733, greci – 3 353, armeni – 2 353, germani – 10 200, evrei – 42 380 și romi – 18 738. De aici rezultă că la acel moment reprezentanții cultului mozaic erau 42 380 de persoane, confesiunea protestantă era reprezentată de 10 200 de persoane, cea armenescă de 2 353 persoane și cea romano-catolică de 733 de persoane [29, p. 37]. Nu putem fi de acord întru totul cu datele indicate, din cauza lipsei unor segmente, cum ar fi lipovenii, sau a subestimării altora, cum ar fi cazul polonezilor romano-catolici. A. Scal'kovski prezintă informații începând cu anul 1844. Examinând situația demografică din regiunea Novorosiei, el arată că populația Basarabiei, împreună cu municipalitatea Ismail, era constituită din 428 370 bărbați și 364 733 de femei, alcătuind un total de 793 103 oameni care locuiesc pe o suprafață de 4 142 080 desetine de pământ. În total, în Novorosia

locuiesc 2 750 702 creștini și 376 349 necreștini. Pentru Basarabia sunt consemnați 718 893 ortodocși și 21 000 de creștini de alte confesiuni. Populația necreștină din Basarabia număra 53 210 persoane. Referitor la evrei, se arată că din numărul total de 97 047 din regiune în Basarabia locuiau 49 000 de persoane, iar ortodocșii de rit vechi erau 8 527 de credincioși. Aceștia se împărțeau între ei în necrasoviți -1 844 persoane și rascolnici -13 749 persoane, care, la rândul lor, se împărțeau în rascolnici ce se închinau la icoane - 5 431, rascolnici care nu acceptau preoimea - 1 507, molocani - 2 756, duhobori - 2 401 și 39 de scopeși [57, c. 329-331].

Datele prezentate sunt primele de acest gen pentru teritoriul dintre Prut și Nistru și necesită a fi abordate într-un mod critic, dar și în comparație cu alte surse de care dispunem, în vederea stabilirii veridicității și argumentării necesare.

Astfel un tablou relativ clar al spectrului confesional din Basarabia poate fi găsit câțiva ani mai târziu, adică la 1847. Conform datelor prezentate de către colonelul Daragan, pentru acel moment, în Basarabia erau prezente persoane: ce confesau religia "greco-rosienească" în număr de 387 813 bărbați și 347 616 femei. Comunitatea romano-catolică era reprezentată de 1 781 de bărbați și 1 053 de femei, cea evanghelic-luterană de 8 556 de bărbați și 8 264 de femei, cea armeană - 1 357 de bărbați și 1 232 de femei, cea mozaică - 29 924 de bărbați și 27 135 de femei și cea islamică de trei bărbați [23]. Procentual se conturează următorul tablou: comunitatea evreiască reprezenta 6,63%; comunitatea evanghelic-luterană - 2,04%; comunitatea lipovenească - 1,05%; comunitatea romano-catolică și armenescă câte 0,31%. La 1850 este efectuată IX-a revizuire a populației Imperiului Rus care a cuprins și regiunea Basarabiei. Ca urmare a analizei lucrărilor de referință și a datelor de arhivă se poate afirma că în momentul efectuării acestei revizii în Basarabia locuiau 65 000 de persoane reprezentanți ai cultului mozaic, 18 500 de persoane luterani, 9 200 lipoveni, 7 103 persoane de confesiune romano-catolică și 2 676 persoane reprezentanți ai bisericii armenice.

Subcapitolul doi al lucrării se referă la dinamica reprezentanților confesiunilor religioase între 1856 - anii '70 ai secolului al XIX-lea. Conform informațiilor oficiale publicate în culegerea de date statistice pentru Imperiul Rus, pe anul 1856, care arată că au fost incluse și părțile ce potrivit Tratatului de pace de la Paris au fost retrocedate Moldovei, în Basarabia locuiau 990 274 de oameni [23, p. 179].

Există o altă statistică - în Arhiva Istorică Centrală de Stat, folosită de către V. Cabuzan și V. Zelenciuc și prelucrată critic de către D. Poțarenco, care constată că, de cei doi autori au utilizat datele pentru a arăta populația regiunii către 1857, documentul datează de fapt din 1856. Potrivit statisticii în cauză, populația Basarabiei număra 841 523 de locuitori ai înuturilor și 131 414 de oameni [23, p. 181]. Suntem tentați să credem că estimarea corectă a populației Basarabiei la 1856 este cea indicată în izvorul statistic folosit de către V. Cabuzan, V. Zelenciuc și D. Poțarenco. În felul acesta, luându-se în calcul și informațiile furnizate de către datele de arhivă și cele publicate în diferite surse către 1856, comunitățile confesionale din Basarabia se distribuiau astfel: evrei - 85 855 de persoane, luterani - 24 852 de persoane, lipoveni - 12 000 de persoane, armeni - 2 254 de persoane, catolici - 5 009 persoane și 24 de musulmani.

Un prim izvor important și interesant referitor la situația de după revenirea teritoriilor din sudul Basarabiei sub obediința administrativă a Moldovei este un raport al Guvernatorului Basarabiei din 1857 din Arhiva Națională a Moldovei. Conform datelor prezentate, comunitatea romano-catolică din

Basarabia era constituit la acel moment din 3 689 de persoane, la care se adugau și 76 de armeni unia i, comunitatea evanghelic-luteran din 23 550 persoane de ambele sexe, comunitatea armeneasc din 2 612 reprezentan i i comunitatea evreiasc avea 80 211 membri [1, inv. I, d. 7681, partea II, f. 296], compartimentele destinate musulmanilor și p gânilor fiind completamente curate.

F când o compara ie cu anul 1856, concluzion m c tendin a de p r sire a teritoriului Basarabiei, în urma noului context creat, a existat îndeosebi în comunit ile religioase tratate mai pu in favorabil în cadrul Imperiului Rus, de unde i o nesiguran privind viitorul lor, din care cauz înregistr m i o diminuare a num rului romano-catolicilor i a evreilor. Situa ia, îns , a r mas neschimbat sau chiar a dus la cre terea num rului reprezentan ilor unor confesiuni considera i loiali puterii imperiale sau fa de care atitudinea i politica dus de c tre Imperiul Rus era mai mult decât protectoare.

O serie de informa ii pentru anul 1858 se con in i în catagrafia oficial a Basarabiei, publicat de Comitetul central de statistic al Imperiului Rus. Conform datelor furnizate de această surs , în ora ele din Basarabia locuiau 86 848 de b rba i i 70 630 de femei, deci un total de 157 478 de oameni, iar în Basarabia în general se înregistrau 480 582 de b rba i i 438 525 de femei, împreun constituind 919 107 persoane [64, c. 159]. În func ie de repartizarea pe curente i credin e religioase, în Basarabia se atestau 809 736 de ortodoc i, 30 240 de cre tini neortodoc i i 79 131 de necre tini. Procentual, tabloul se prezint astfel: ortodoc i – 88,10%, cre tini care nu ineau de religia ortodox – 3,24% i popula ie necre tin – 8,6%. Referitor la împ rirea popula iei în func ie de cultul practicat, se ar ta c num rul rascolnicilor din ora ele din Basarabia este de 4 320 de persoane, dintre care 2 268 de b rba i i 2 052 de femei, cu un total general în această regiune de 6 179 de persoane. Comunitatea armeneasc era constituit din 2 254 de credincio i care locuiau la ora , dintre care 1 154 de b rba i i 1 100 de femei, iar în total pe gubernie-2 533 de oameni. Num rul romano-catolicilor din ora e era de 1 270 de oameni, dintre care 765 de b rba i i 505 femei, în general pentru Basarabia fiind 4 021 de persoane. Protestan ii constituiau un num r de 23 686 de persoane, dintre care numai 143 locuiau la ora . În sfâr it, comunitatea evreiasc era constituit din 39 654 de persoane, care locuiau la ora , dintre care 20 685 de b rba i i 18 969 de femei, num rul total al lor pentru Basarabia fiind de 79 125 de persoane [64, c. 214-232].

Alte date ce cuprind acela i segment de timp sunt cuprinse i în lucrarea lui A. Zasciuc, a c ror veridicitate a fost demonstrat de Dinu Po tarencu. Conform datelor lui A. Zasciuc, în 1858–1859, Basarabia avea o popula ie de 914 679, dintre care circa 600 000 erau moldoveni, 120 000 de ruteni, 78 750 evrei [27, p.181], 48 216 bulgari, 24 169 germani, 20 000 velicorosieni, 11 490 igani, 6 000 malorosieni, 2 725 armeni, 2 000 greci, 800 polonezi i 538 elve ieni. C tre 1861, A. Zasciuc arat c popula ia Basarabiei era deja de 988 430 de persoane, cu o repartizare dat i într-un tabel adi ional [38, c. 186]. Referindu-se la componen a confesional a popula iei, autorul citat arat c a folosit datele pentru anul 1860 i c , potrivit acestora, în Basarabia la acel moment erau: ortodoc i – 865 583, dintre care 449 958 de b rba i i 415 625 de femei (88%); evrei – 81 172, dintre care 41 095 de b rba i i 40 077 de femei (8%); luterani – 24 852, dintre care 12 689 de b rba i i 12 163 de femei (2%); lipoveni – 9 447, dintre care 4 772 de b rba i i 4 675 de femei (0,9%), catolici – 5 009, dintre care 2 626 de b rba i i 2 383 de femei (0,5%); armeano-gregorienii – 2 254, dintre care 1 147 de b rba i i 1 107 de femei (0,2%) i în cele din urm 24 de b rba i musulmani [43, c. 195]. Componen a confesional a Basarabiei poate fi preluat i

din datele publicate pentru anul 1861 de către E. Egunov. Procentual, ortodocșii, cu 862 194 de persoane, alcătuiau 87%, evreii cu 87 837 de persoane – 8,8%, luteranii cu 26 706 de persoane – 2,7%, ortodocșii de rit vechi cu 7 205 de persoane – 0,75%, romano-catolicii cu 4 964 de persoane – 0,5% și armenii cu 2 282 – 0,23%.

Datele analizate mai sus referitoare la anul 1861 demonstrează că populația din Basarabia a atins cota pe care o avea în 1856, înainte de scoaterea din componența Imperiului Rus a celor trei ținuturi din sudul Basarabiei. Și în acest caz putem vorbi de o creștere de aproximativ 25–30 de mii de locuitori pe an, ajungându-se astfel la circa 120 000–130 000 de persoane, numărul populației trecute sub jurisdicția Principatului Moldovei. Creșterea s-a datorat în cea mai mare parte sporului natural al populației, ceea ce rezultă foarte clar din informațiile prezentate în documentele de seamă ale organelor locale, cât și din analiza lui A. Zasciuc. Este evident că nu putem neglija în totalitate și elementul de migrație, dar, comparativ cu perioada 1812–1828 sau 1828–1840, când migrația avea o pondere mai mare, acum cedează în fața sporului natural, care este încadrat în limitele normei la reprezentanții tuturor comunităților religioase.

Conform datelor prezentate de către autoritățile locale, înregistrate de Guvernatorul civil al Basarabiei, structura confesională în Basarabia anului 1863 se prezenta astfel: ortodocși 885 032 (473 811 de bărbați și 411 221 de femei); ortodocși de rit vechi 100 091 (53 318 de bărbați și 46 773 de femei); 2 187 credincioși armeano-gregorienii (1 047 de bărbați și 1 140 de femei); romano-catolici 5 514 (3 176 de bărbați și 2 338 de femei); evanghelistico-luterani 29 373 (15 160 de bărbați și 14 213 de femei); iudei 93 590 (45 941 de bărbați și 47 649 de femei) și 195 de mahomedani. O altă sursă oficială datată cu anul 1871, în baza informațiilor indicate mai sus, distribuie procentual după confesiuni populația Basarabiei în felul următor: ortodocși – 86,25%, lipovenii – 0,98%, armenii – 0,21%, catolicii – 0,54%, protestanții – 2,90%, evreii – 9,12% și mahomedanii – 0,02%. Această sursă, fiind când o incursiune referitoare la confesiunile ce ne interesează din întreg Imperiul Rus, arată că religia catolică îngloba 6 941 461 sau 9,05% din numărul total al populației, protestanții - 4 140 746 sau 5,40% din numărul total al populației, evreii constituiau - 2 348 425 sau 3,06%, armeano-gregorienii - 525 683 sau 0,68%, greco-uniții - 238 871 sau 0,31% și ortodocșii de rit vechi - 806 955 credincioși sau 1,05% [20].

Către sfârșitul deceniului al șaselea și începutul celui următor al secolului al XIX-lea nu se produc mari schimbări în componența confesională a Basarabiei, constatându-se o creștere în continuare a numărului comunităților religioase, lucru firesc dacă luăm în calcul tendința generală demografică pe ținut. Totuși, pentru anul 1870, găsim o serie de informații în rapoartele șefilor de zemstvă, documente păstrate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Din acestea rezultă că, la acel moment, în interfluviul pruto-nistrean locuiau 2 681 de bărbați și 1 460 de femei de credință romano-catolică, 18 847 și, respectiv, 18 023 de credincioși luterani, 76 și 50 armeni romano-catolici, 1 666 și 1 539 armeano-gregorienii, 41 488 și 39 301 evreii și 81 musulmani [1, inv. I, d. 7681, f. 296], la care se adaugă 5 232 și 4 980 de lipovenii, printre care au fost incluși molocanii și subotnicii [1, inv. I, d. 7681, f. 294].

Informațiile statistice care ne stau la dispoziție demonstrează foarte clar faptul că acest segment al populației a fost în creștere și a ajuns să constituie peste 15 la sută din numărul total al populației. După părerea noastră, cu toate că acest număr este relativ mic, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărându-se 361 100 de persoane care reprezentau populația eterodoxă a Basarabiei, la el s-a putut ajunge numai

datorită politicii religioase și demografice duse de către Imperiul Rus, care i-a favorizat creșterea. Dacă în perioada anterioară (1812–1828) evoluția și dinamica pozitivă a elementelor ce constituiau acest segment al populației au fost rapide mai ales datorită infuziilor externe prin intermediul politicii de colonizare, atunci în perioada cercetată în acest capitol, un astfel de factor își pierde semnificativ importanța fiind înlocuit mai ales prin sporul natural. Practic, pentru segmentul temporal dat, avem o perioadă foarte scurtă de după abolirea autonomiei, adică după anul 1828, când elementul colonizator deinea un loc important în sporul demografic al populației, după care creșterea naturală îi va prelua net locul. Pe tot parcursul perioadei nu sunt semnalate schimbări bruște în ceea ce privește spectrul religios al spațiului pruto-nistean, el evoluând, în cea mai mare parte, în baza sporului natural, după cum am menționat deja, elementul ortodox rămânând cel preponderant.

În următorul capitol se pune în discuție problema evoluției comunităților romano-catolice și protestante din Basarabia în contextul politicii religioase a țarismului (1829 - anii '70 ai secolului al XIX-lea). Subiectul care va fi abordat în acest capitol este unul complicat. În primul rând, trebuie să luăm în considerare dihotomia sau chiar trihotomia politicii și atitudinilor autorităților imperiale față de anumite curente religioase, valabil pentru întregul Imperiu Rus, pentru anumite regiuni, dar și pentru Basarabia, în ansamblul său fiecare în parte, în caz de necesitate. Apoi, politica integronistă de rusificare se producea cu o intensitate și metode diferite în funcție de regiune și de popor, în unele cazuri ajungându-se chiar la abandonarea liniei general acceptate. Diferențierea era determinată atât de apropierea sub aspectul limbii, culturii sau religiei, cât și de „pericolul” pe care, în opinia autorităților țariste, îl prezentau unele etnii pentru unitatea imperiului și pentru formarea constructului imperial unic.

Referindu-ne la comunitatea romano-catolică, constatăm că, odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus parohiile catolice basarabene au fost trecute sub jurisdicția Mitropolitului Catolic de Moghiliov Stanisław Bohusz Siestreczewicz, capul Bisericii Catolice din Rusia [69, p. 38]. Din punct de vedere religios, catolicii din coloniile din Basarabia se supuneau vizitatorului și decanului bisericilor romano-catolice din sudul Basarabiei. În atribuțiile vizitatorilor și decanilor intrau urmărirea îndeplinirii corecte de către preoții a funcțiilor lor, siguranța proprietăților bisericilor, adunarea datelor metricele anuale pe colonii etc. Astfel, catolicii au fost îndepărtați de structurile originale ale confesiunii lor, adică Scaunul de la Vatican, fiind încadrați în organisme create artificial de puterea imperială rusă.

Confesiunea protestantă, sub forma unor comunități organizate administrativ și religios, se atestă pe teritoriul Basarabiei după 1812, fiind compuse majoritar din germani evanghelici-luterani, colonizați în această regiune, aflați în serviciul administrației și armatei ruse. În urma activității unei comisii speciale, la 28 decembrie 1832 este emis ucazul țarului prin care se consfințește organizarea unică a bisericii evanghelico-luterane din Rusia.

Dacă sub aspectul proceselor integroniste și de încadrare în structurile imperiale, romano-catolicii și evanghelico-luteranii din Basarabia se aflau în situație similară, politica autorităților față de acestea nu era identică. Referitor la cauzele care au făcut să se împartă opiniile referitor la încrederea față de evanghelico-luterani și suspiciunea față de romano-catolici, răspunsul îl vom găsi în analiza structurii elementului cultic și a componenței etnice a comunității catolice. În aceste condiții, problema de bază a administrației ruse față de confesiunea romano-catolică se limita la reducerea la maximum a influenței

obtii catolice și la crearea condițiilor necesare pentru a nu favoriza apariția noilor centre. Or, lucrul cel mai simplu consta, în primul rând, în interdicția de construcție a noilor locuri de cult, fiindu-se că centrul vieții spirituale a oricărei comunități religioase este tocmai edificiul în jurul căruia sunt desfășurate toate activitățile, sau în cel mai bun caz tergiversarea construcției acestora. Politica tergiversărilor în rezolvarea problemelor înaintate de către instituțiile cultului romano-catolic în Basarabia, chiar și în cazul repartizării loturilor de pământ pentru amenajarea cimitirilor – procedură acceptată și înțeles prin dispoziția autocratorului, constituia esența și direcția prioritară a atitudinii și politicii administrației în interfluviul dintre Prut și Nistru.

În același timp însă este necesar să concretizăm că temerile administrației aștore nu erau lipsite de temei. Ne referim aici la legăturile existente între polonezii catolici care alcătuiau comunitățile din Basarabia cu conaționalii și coreligionarii din Regatul Polon. De la sine se înțelege și faptul că cei mai expuși suspiciunilor și acuzațiilor rămăneau a fi preoții catolici, cel mai des buni și de acțiuni contrare statului, suspectați tot timpul de diferite legături cu elemente din toată regiunea existentă. Totuși, în ciuda efortului depus de organele de forță administrative aștore pentru izolarea atât a comunităților, cât și a preoților, indiferent de cât de multe sforțări și metode au fost aplicate, realitatea ne demonstrează că legătura cu comunitatea poloneză, nu putea fi estompată totalmente, aceasta manifestându-se în unele cazuri în acțiuni care sunt, după părerea noastră, demne de admirație cum ar fi de exemplu cazul preotului catolic de la Hotin Ioan Lozinski care a oficiat o slujbă de pomenire pentru însurșii polonezi omorâți în anul 1863 [1, inv. I, d. 7640, f. 1-4]. Bunieli trezeau nu numai preoții, dar și membrii obișnuiți ai obștilor romano-catolice, din care cauză a fost aprobată legea din 21 martie 1837 prin care se interzicea încadrarea în serviciul de stat a tinerilor de confesiune catolică proveniți din guberniile de est ale Rusiei, legea referindu-se și la teritoriul Basarabiei și Novorosiei. De fapt, membrii obișnuiți ai comunităților catolice, pe lângă interdicțiile de ordin administrativ, erau suspectați deseori de către autoritățile aștore de faptul că ar avea legături cu conaționalii lor, fiind învinuiți frecvent de complot împotriva orânduirii de stat. Uneori chiar și plimbările, considerate prea dese, pe malul Nistrului sau vizitele cu interes economic ori medical în Podolia sau chiar în Odesa puteau fi interpretate de către organele polițienești ca încercări fie de stabilire, fie de menținere a legăturilor cu rebelii polonezi.

O situație mult mai favorabilă în privința relației cu autoritățile statului a avut-o colonia romano-catolică din Crasna, unică de fapt în felul său, situație care se explică prin mai mulți factori. Colonia, în pofida faptului că era constituită dintr-o populație ce reprezenta cultul latin, avea oricum statutul unei localități privilegiate. Acest obiect era format etnic nu numai din polonezi, dar preponderent din germani. Amplasarea localității făcea ca fașă de Crasna să se promulge o politică maxim de loială, ea aflându-se în „zona de exemplu” a bunei guvernări ruse pentru populația balcanică. Beneficiind de autoconducere la nivel local, sub aspect administrativ, Crasna se afla sub supravegherea Adunării Generale, unde se rezolva majoritatea problemelor [60]. Totuși, presiunile la care sunt supuși polonezii catolici din Basarabia nu se compară cu ceea ce se întâmpla în guberniile europene de nord-vest ale Imperiului Rus, unde biserica romano-catolică, împreună cu reprezentanții ei, bineînțeles polonezi, a avut de suportat mult mai multe injoncțiuni sau chiar violențe din partea puterii aștore.

Subparagraful doi al capitolului se referă la comunitățile protestante. Dacă este să ne referim la cealaltă ramură a creștinismului occidental, cea protestantă, reprezentată în Basarabia prin evanghelic-luterani, atunci se poate constata că acest curent religios se concentrase în coloniile nou-create din sudul Basarabiei, excepție fiind Chișinău.

Nu se cunoaște o dată fix când societatea luterană din Chișinău ar fi fost înregistrată de către autoritățile ariste. Cert este că deja în deceniul al treilea comunitatea există și era condusă de un sfat de înaintași în frunte cu un staroste, fapt confirmat de corespondența timpului [4, inv. 1, d. 1, f. 1]. Conducerea comunității a fost nevoită, întâi de toate, să-și rezolve problema legată de oficierea cultului și o primă necesitate a fost construcția localului de cult, o cerere în acest sens fiind înaintată în 1828. Deși construită între 1837, biserica oricum nu putea fi folosită de către reprezentanții confesiunii luterane în lipsa unei fee bisericești de această religie. Din această cauză se face un nou demers pe numele împăratului pentru instituirea și numirea unui preot luteran la Chișinău. Rugămintea este acceptată și în capitala regiunii este instituit postul de preot de divizie protestant, post în care a fost numit pastorul Ghelviș [4, inv. I, d. 25, f. 2-2v.]. Pe lângă rezolvarea problemei legate de construcția localului de cult, s-a pus și a fost soluționat problema referitoare la cimitirul comunității. În sfârșit, este de menționat și faptul că persoana desemnată pentru oficierea serviciilor religioase a comunității evanghelic-luterane din Chișinău trebuia să officieze aceleași servicii și în unitățile militare unde erau luterani. De aceea și problema între inerii preotului luteran era pusă în seama oficialităților militare [1, inv. I, d. 2241, f. 1-8]. În afară de construcțiile eclesiastice, pe lângă biserica evanghelic-luterană a fost întemeiat, puțin mai târziu, și o școală pentru instruirea copiilor luteranilor de aici [4]. Mai mult, în timpul vizitei lui Alexandru al II-lea la Chișinău, în anul 1877, și cu ocazia zilei de naștere a acestuia, împăratul dăruiește bisericii luterane pe care o vizitează 500 de ruble, astfel fiind constituit fondul școlii Alexandru al II-lea destinat instruirii copiilor de pe lângă biserica luterano-evanghelică. Gestul nu va fi unicul din partea puterii imperiale, în 1886, monarhul va mai dăruia 2 000 de ruble pentru întreținerea fondului amintit [4, inv. I, d. 21, f. 3-3v.].

De Chișinău începe și activitatea societății „Sfântul Nicolae” de pe lângă biserica evanghelic-luterană pentru ajutorarea celor săraci [69, p.37], formată, credem, aproximativ în perioada când a început să activeze biserica și care, conform statutului său, avea drept scop o gamă variată de activități de binefacere. Din datele existente se știe că o instituție similară Bisericii Catolice a fost acceptată de către administrația aristocratică în anul 1899. În sfârșit, Chișinău a fost locul unde se desfășurau periodic sinoadele locale ale bisericii luterane din sudul Rusiei. Conform datelor furnizate de documentele inedite, în afară de parohia luterană din Chișinău, în Basarabia mai existau încă cel puțin apte parohii [4, inv. I, d. 15].

Referindu-ne la subiectul legat de coloniile luterane germane, trebuie să precizăm că, de fapt, colonizarea Basarabiei cu germani constituia o componentă a politicii de colonizare imperială a sudului țării, acest teritoriu devenind, după Povoljia, al doilea centru important al comunităților evanghelic-luterane din Rusia. Până la mijlocul secolului al XIX-lea în guberniile de sud ale Rusiei, în Crimeea și Basarabia au fost colonizați aproximativ 150 000 de nemici, majoritatea luterani [46]. Cauza principală a migrației populației germane din Polonia în Basarabia a fost, pe de o parte, decderea economică a acelei

regiuni în urma r zboaielor cu Napoleon, iar pe de alta, persecu ia religioas a protestan ilor. Dup cum arat cercet rile efectuate de c tre V. Chirtoag , pân în 1817 s-au cheltuit pentru înfiin area coloniilor germane 1 819 000 ruble, iar terenul destinat lor a fost împ r it în 15 parcele, cu o suprafa total de 115 549 desetine de p mânt, dintre care pân în 1816 au fost ocupate 12.

Potrivit aprecierii contemporanilor, specificul coloniilor protestante i menonite rezida, în primul rând, în construc ia colii în care efectua educa ia klusterul (paraclesierul) sau chiar scribul secretar, iar dup aceasta era prev zut construc ia l ca ului de cult ridicat dup ce se mai strâng fonduri, spre deosebire de coloniile catolice unde, în primul rând, se purcede la construc ia bisericii i aducerea preotului. Constatarea este confirmat i de cercet rile întreprinse de V. Chirtoag , care arat c , din cele 42 de coli germane care existau c tre anul 1880 în jude ul Ackerman, 16 au fost construite în primul sfert al secolului al XIX-lea.

În 1868, aproximativ spre sfâr itul perioadei cercetate de noi, în colile germane înv au 3 173 de b ie i i 3 011 fete, num rul total al popula iei fiind de 15 500 b rba i i 15 000 femei, pe când în coloniile bulgare erau 2 460 de b ie i i 102 fete, cu un num r total al popula iei de 34 mii de b rba i i 30 de mii de femei [16].

Conform decretului din 25 octombrie 1819, controlul i desf urarea activit ii colare se punea pe umerii preo ilor coloniilor. Accentul se punea, în primul rând, pe studierea sistematic a religiei. Istoriile i maximele biblice, catehismul i cântecele cu caracter religios constituiau subiectele de baz ale colii ini iale, la care se ad uga silabisirea. Scrisul i aritmetica erau înv ate ca discipline secundare. Activitatea colilor era supravegheat de c tre preotul parohiei, care în decurs de un an vizita coala i se implica în examinarea elevilor. La sfâr itul fiec rui an elevii sus ineau un examen general, la care erau invita i înv tori din comunele parohiei [18].

Datorit structurii pe care o avea sistemul religios protestant, unde confirma iunea sau confirma ia constituia unul din principalele elemente ale vie ii religioase în special i ale vie ii în general, coala nici nu ar fi putut fi neglijat . Dup absolvirea colii primare, elevii erau admi i la confirma ie i î i petreceau amiezile de duminic la catehism. În decurs de o s pt mân , ei trebuiau s poat citi bine un capitol din Testament, s scrie o pagin din text pe o tabl de ardezie, apoi în caiet. Conform statutului Bisericii evanghelic-luterane, adoptat la 28 decembrie 1832, ceremoniile de confirma ie încadrau to i copiii de ambele sexe de la 15–18 ani. Pentru c nu s-a g sit o solu ie privind cunoa terea limbii ruse de c tre coloni tii germani, problema v-a fi ridicat în a doua jum tate a secolului al XIX-lea. Toate sfor rile luate îns nu au avut rezultatele scontate.

Analiza informa iilor documentare i a surselor istoriografice demonstreaz c Biserica luteran juca un rol prioritar în tot ce a însemnat latura spiritual , cultural sau familial . Institu ia bisericii i a preo imii înainta cerin e de respectare a moralit ii nu numai în cadrul familiei, ci i pentru întreaga via a comunit ii constituit din enoria ii s i. Dac un colonist german s vâr ea o f r delege de ordin minor sau o fapt ie it din comun, acest lucru c dea sub inciden a, în primul rând, a preotului, care, împreun cu Biroul de tutel sau supraveghetorul coloniei, investigau înc lc rile. Comunitatea coloniei, în frunte cu preotul i supraveghetorul de colonii, putea s delibereze asupra pedepsei executate dup ce hot rrea era

adus la cunoștința Biroului coloniilor. Pedepsele puteau varia, de la impunerea de epitimie, la muncă în folosul comunității și până la excluderea persoanei din comunitate [55, c. 184].

Perioada autonomiei coloniilor germane însă nu avea să dureze nici un secol, schimbări radicale fiind operate în perioada împăratului Alexandru al II-lea. Acesta, în tendința sa de a rezolva problema agrară și erbia în Imperiul Rus, precum și de a uniformiza societatea, prin legea din 4 iunie 1871 a tăbăcit mult din drepturile și prerogativele coloniilor germane. Pornind de la ideea existenței unei singure tagme agricole, țărani, și-a egalat în drepturi pe coloniști cu țărani liberi ruși, dându-le, conform Manifestului din 1871, statutul de țărani proprietari (). Manifestul nu a adus însă schimbări în viața religioasă și în oficierea cultului comunităților germane.

Nu putem afirma același lucru însă și despre următorul pas al administrației imperiale – manifestul din 1874 cu privire la serviciul militar obligatoriu pentru fiecare supus rus. Prin acest act oficial era înclădită promisiunea legiferată încă de Ecaterina a II-a prin care toți coloniștii germani erau scutiți de serviciul militar pentru totdeauna. Rezultatul nu s-a lăsat mult așteptat și între 1857 și 1917 s-a înregistrat un reflux de 13 mii de coloniști germani, a căror mare majoritate plecase după introducerea serviciului militar obligatoriu [20, p. 174]. Cercetând problema celor două grupuri confesionale, subliniem că cultul latin era întotdeauna preferențial față de „agresiunii” din partea statului, fiind considerat imposibil de rusificat și de convertit la ortodoxie, iar pe lângă toate, confesiunea catolică mai era și „prizoniera” problemei poloneze.

În cel de-al doilea caz, al protestanților, acțiunile din partea statului erau interpretate ca fiind mai bineficioase (ceea ce nu corespunde întocmai realității), drept rezultat obținându-se atitudinea loială a societății civile față de statul rus.

Nuanțele specifice contextului general al Imperiului Rus pot fi observate și în Basarabia, dar cu rezerva de a se lua în considerare, pe de o parte, amplasarea geografică a acestei regiuni, adică la poziția îndepărtată de centru și de aici o influență mult mai slabă a autorităților, iar pe de altă parte, componența etnică a societății, care rămânea preponderent românească, cu specificul și caracteristicile sale în atitudinea față de diferite confesiuni.

Ultimul compartiment al tezei poartă denumirea *Evoluția comunității lipovenilor din Basarabia și relațiile ei cu autoritățile puterii centrale și bisericești (1829-anii '70 ai secolului al XIX-lea)*. În momentul anexării Basarabiei, această populație avea pe teritoriul pruto-nistean un statut diferit de cel din Imperiul Rus, tot atât cum exista și o atitudine diferită față de puterea centrală a statului moldav, de aici derivând o serie de motive suplimentare, precum și schimbarea cursului politicii autorităților centrale. Tocmai datorită acestui statut lipovenilor au fost scoși în afara celorlalte curente religioase din Basarabia. Chiar și din denumirea curentului religios rezultă diferența cu care era tratat, el nefiind inclus nici în rândurile curentelor heterodoxe () și nici printre denominațiile de pe întreg teritoriul Imperiului Rus, ci vizat ca o schismă internă din interiorul Bisericii dominante ce constituia etnia reprezentativă a imperiului.

Din considerentele de mai sus, o parte a reprezentanților acestui curent au căutat să emigreze din Imperiul Rus, astfel ajungând și pe teritoriile țării Moldovei, unde sunt atestați relativ târziu, mai exact începând cu secolul al XVIII-lea. Prima localitate întemeiată de către ortodocșii de rit vechi pe care o cunoaștem și care poate fi datat cronologic este așezarea Cunicia, confirmat documentar în anul 1723.

Aproximativ din aceeași perioadă se poate vorbi și despre o comunitate lipovenească la Iași. Aceștia în majoritatea lor, după cum o arată autorii timpului, erau reprezentanți ortodocșilor de rit vechi din ramura popistă, existând evident și nepoștii, la care pe parcursul secolului al XIX-lea se vor adăuga mici comunități de alte orientări, cum au fost de exemplu cazacii – necrasoviștii, nume care li se trage de la conducătorul lor, Ignat Nekrasov. Aceștea au apărut pe teritoriul românesc prin anii 1740–1750, unica diferență fiind statutul militar pe care îl aveau inițial [57, p. 379-383].

Odată începute acțiunile militare, în anul 1806, în scurt timp, toate colectivitățile lipovenești din Basarabia cu tot cu teritoriul dintre Prut și Nistru au căzut sub administrație imperială rusă. Ei nu au opus nicio rezistență, nefiind semnalate documentar incidente pe tot parcursul acțiunilor militare din regiune, ba mai mult, din măririile existente se desprindea că lipovenii, chiar cu un anumit elan, au ajutat forțele armate ruse în acțiuni militare, începând cu anul 1807, deci atunci când încă nu era clar soarta acestei conflagrații militare. Suntem de părerea că astfel de acțiuni ale lipovenilor, care puteau fi văzute și ca aliații forțelor armate imperiale ruse, dar și ca forțe care putea juca rolul unor unități militare îndreptate împotriva imperiului, a dus la ideea readucerii în hotarele și sub ascultarea Imperiului Rus a acestei populații. Inițiator al acțiunilor de atragere a populației lipovenești din Imperiul Otoman a fost chiar comandantul suprem al armatelor ruse, generalul M. I. Kutuzov-Goleniscev (1745 - 1813). Pentru îndeplinirea misiunii, Kutuzov l-a ales pe general-maiorul S. A. Tucikov (1767 - 1839), care a reușit să înduplece și să transfere la Ismail până la o sută de suflete de cazaci cunoscuți ca necrasoviști. În urma discuțiilor lui Tucikov cu guvernul rus pentru stabilirea statutului necrasoviștilor, la 25 iulie 1811, este emis Manifestul împăratului Alexandru I prin care se decidea tuturor cazacilor necrasoviști, cștorii și necștorii, care au ieșit dincolo de Dunăre și s-au așezat în apropiere de Ismail, iertare pentru toate încălcările de legi făcute de statul rus. Cel mai important punct al decretului imperial citat și care ne interesează în mod special este punctul cinci, care spunea: „Sfintele biserici ale credincioșilor de rit vechi vor fi ridicate după dorința voastră în locuri potrivite și exercitarea credinței creștine după regulile staroverie nu va fi interzisă sau asuprită de către cineva” [57, p. 101-102]. Emiterea lui a dus în cele din urmă la o divizare a politicii confesionale a Imperiului Rus față de lipovenii din Basarabia, astfel influențând în mare măsură dezvoltarea ulterioară a comunităților ortodocșilor de rit vechi din sudul Basarabiei, pe de o parte, și a celor din centru și nordul regiunii, pe de alta.

Cert este că primirea libertății religioase în oficierea cultului i-a bulversat nu numai pe cazacii-necrasoviști, dar și pe lipovenii în general [57, p. 103].

Totuși, într-o astfel de situație extrem de instabilă din punct de vedere demografic, comunitățile staroverilor nu au amânat să exploateze la maximum privilegiile „scapate” de puterea imperială în favoarea cazacilor necrasoviști, de o confesiune cu ei. Și, în primul rând, în ce privește latura principală a vieții lor și anume organizarea activității spirituale. Primul lăcaș de cult ridicat pentru oficierea serviciilor divine și satisfacerea necesităților de cult ale lipovenilor a fost ridicat deja în anul 1812 – mănăstirea cu biserică ce purta hramul Sf. Nicolai. Întemeierea unei mănăstiri nu ar fi ceva ieșit din comun, dacă nu s-ar lua în considerare atitudinea față de comunitatea staroverilor din restul Imperiului Rus, unde construcția de biserici ale acestui cult era în general interzisă, ca să nu mai amintim și de instituirea mănăstirilor, cu atât mai mult cu cât mănăstirea nu numai că a fost lăsată să funcționeze (de fapt, pentru o perioadă scurtă

de timp, numai până la 1829), dar a și fost înzestrat cu diferite proprietăți, lucru care, evident, se întâmpla cu bună-timpire a autorităților statului și se efectua din contul lui.

Exemplul menționării Sfântului Nicolae totuși nu este elocvent pentru caracterizarea întocmai a politicii și atitudinii autorităților aristocratice față de comunitatea lipovenească din regiune. Este evident că organizarea vieții spirituale a staroverilor nu s-a redus numai la construcția unui centru monastic. Astfel, practic în aceeași perioadă, la 1816, la Ismail este începută construcția bisericii Nașterea Domnului, destinat pentru satisfacerea necesităților confesionale ale enoriașilor lipoveni din oraș [26, p. 56-58]. În altă ordine de idei, tocmai în perioada respectivă, în restul imperiului, pentru evitarea răspândirii ideilor denominării discutate de noi, autoritățile aristocratice au recurs la limitarea maximă a creșterii numărului de locuri de cult. În acest sens, la 21 februarie 1818 este emis decretul imperial privind interzicerea de a mai construi în Imperiul Rus noi capele, aziluri și rugătorii (case de rugăciuni), astfel încât numărul acestora să rămână constant [29, p. 102]. Mai mult, la 17 septembrie 1826 un decret similar va fi reluat, adugându-se în această clauză conform careia respectivele edificii nu aveau dreptul să fie nici reparate și nici renovate, decretul fiind sugestiv intitulat „Cu privire la interdicție rascolnicilor de a construi din nou ceva ce ar semăna cu o biserică”. Construirea de locuri de cult ale lipovenilor a continuat până la revenirea sudului Basarabiei la țara Moldovei după Tratatul de pace de la Paris.

Un caz completamente specific îl reprezintă Biserica ortodoxilor de rit vechi din Ismail, care a putut fi construită cu acordul și chiar ajutorul lui Nicolai I. Mai mult, prin dispoziție imperială se solicita ca organele administrației locale să aloce o sumă de 2 030 de ruble pentru necesitățile efectuării transportului, fiindu-se calculată numai pentru transportarea bisericii de la Tulcea la Ismail peste Dunăre a fost arendată o corabie ce i-a costat pe lipoveni 20 de ruble de argint. În scurt timp, biserica a fost reînălțată, în 1831 deja funcționând la Ismail [57, c. 244].

Odată restabilită biserica de lemn, cazacii necrasoviți, în iulie 1831, solicită să li se permită construcția pe lângă locul de cult existent încă a unei biserici din piatră. La 7 iulie același an, Cabinetul de Miniștri, cu acordul Ministerului de Interne, refuză solicitarea, dar intervenția autocratorului în persoană schimbă în cele din urmă rezultatul final, biserica din piatră fiind construită. În acest lucru se întâmplă atunci când, la 25 iunie 1831, la Moscova este constituit Consiliul consultativ secret cu scopul unificării spiritului toleranței cu măsurile necesare pentru severitate. În același an, reprezentanților lipovenilor li s-a interzis ocuparea posturilor eligibile din structurile de stat.

Se poate observa că pe tot parcursul aflării acestei zone în componența Imperiului Rus, până la retrocedarea sudului Basarabiei Principatului Moldovei, nu există nicio secvență sau niciun act care să se refere la interdicția de construcții sau reparații ale locurilor de cult lipovenești din partea administrației Bisericii Ortodoxe sau a celei laice ori, ceea ce ar fi fost și mai grav, demersuri de a le închide.

După cum am menționat, în zona centrală și de nord spre deosebire de zona sudică a Basarabiei putem constata o altă atitudine a autorităților imperiale, Drept pildă aducem situația în care s-a pomenit locul de cult al ortodocșilor de rit vechi la Bender. Conform datelor documentare, la 2 martie 1816, este eliberat biletul Echipei Inginerilor din Bender, prin care, în baza dispozițiilor venite din partea general-maiorului și inginerului Harting, se alocă lotul de pământ cu nr. 12, pentru ca să fie construită o casă de rugăciuni în termenii stabiliți. În caz contrar, parcela urma să fie retrocedată unui alt proprietar [1, inv.I, d.

2170, f. 14]. Un l ca de cult lipovenesc a fost construit, dar acest lucru a dus la o opozi ie vehement din partea Bisericii ortodoxe care chiar i dup un deceniu i mai bine cerea d rãmarea acestuia, fiind discutat în edin a Guvernului Oblastiei Basarabiei la 2 octombrie 1828. În conformitate cu ascultarea raportului Poli iei or ãene ti din Bender, a Dicasteriei precum i în urma analizei probelor aduse de c tre comunitatea lipoveneasc din Bender, s-a ajuns la decizia c respectiva construc ie din Bender va fi p strat . Decizia este motivat prin faptul c în ora ul Bender construc ia paraclisului comunit ii lipovenilor a fost permis de c tre echipa de ingineri înc în martie 1816. În afar de aceasta se aminte te de circulara din 15 septembrie 1826, unde se spune c Majestatea Sa Imperial a poruncit ca, în baza regulilor înt rite la 26 martie 1822, care nu permit construc ia de noi biserici i nimic ce ar sem na cu bisericile, cele deja existente s fie l sate intacte, nef cându-se în acest sens nici o asupraire [6, inv. I, d. 2170, f. 10-16v.].

Comunit ile lipovene ti, erau tratate diferit i duplicitar i în alte probleme de cult. Credem c este aici elocvent felul punerii în aci une a Decretului imperial privind interzicerea clopotelor în clopotni ele lipovene ti, ap rut în anul 1840. Ca reac ie, Guvernatorul militar al Basarabiei a cerut ca aceasta s nu se r sfrâng i asupra localit ilor Ismail, Vilcovo, Jebreni, Caracicov, Potcoava i Muravliovca, deci tocmai zona sudic a regiunii. Ulterior, evenimentele au evoluat i mai nea teptat, deoarece, în 1842, când în ora ul Ismail urma s se scoat clopotele, sub pretextul necesit ii de a manifesta indulgen fa de necrasovi tii care erau r t ci i în credin a lor, hot rãrea nu a mai fost respectat [57]. În Chilia s-a ajuns i mai departe. La 15 februarie 1841, organele administrative din Chilia au primit dispozi ia Conducerii Oblastiei Basarabiei și a Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului privind scoaterea, sub un pretext special, a clopotelor din biserica lipoveneasc i transferarea lor în Biserica Soborului Ortodox, data limit de a realizare a dispozi iei fiind 1 martie. Nu tim sub ce form i ce pârg hii i sfori au tras comunit ile lipovene ti, dar aceast dispozi ie nu numai c nu a fost executat , ci, dimpotriv , pentru l ca urile de cult din Chilia i Vilcovo s-a ob inut acceptul de a bate clopotele zilnic [57].

Situa ia este dual i pentru partea legat de efectuarea serviciilor divine i pentru atitudinea fa de preo ii reprezentan i ai credin ei de rit vechi. În acest sens, comunit ile lipovenești din sudul Basarabiei, chiar daca ar fi trebuit s se supun legisla iei generale imperiale, erau ap rate, de regul , de c tre autorit ile locale. Ilustrativ este cazul comunit ii lipovene ti din Chilia din anul 1834, când S. Tucikov, analizând plângerea lor, explica efului de poli ie c , în conformitate cu dispozi iile Majest ii Sale Imperiale, staroverii care locuiesc în unitatea administrativ pe care o conduce au toate drepturile de a efectua nestingherit cultul religios pe care îl practic . Din aceste considerente îl avertizeaz pe eful poli iei, ca respectivul pe viitor s nu intervin cu nimic în astfel de probleme [63]. În general, ac iunile comunit ilor lipovene ti din sudul Basarabiei, dar mai ales din Ismail, au f cut din aceast zon unul din principalele centre ale vie ii staroverilor, dac nu din întreg spa iul Imperiului Rus, atunci, cel pu in, în partea sa sudic cu siguran . Din aceste considerente, pentru oficierea principalelor taine religioase (botezul sau cununia), dar i pentru îndeplinirea altor obiceiuri, la Ismail veneau staroveri din Bender, Dub sari, Tiraspol, Odessa, Herson, Nicolaev sau Elizavetgrad [1, inv. I, d. 3381, f. 98-165].

Altfel stau îns lucrurile în restul Basarabiei, unde era suficient un singur semnal cu privire la apariția sau depistarea vreunui preot lipovenesc și imediat era alertat poliția și alte organe de forțe ale provinciei, drept exemplu servind cazul din satul Hrubna, înutul Hotin sau a preotului Pavel Uspenski [57, c. 270].

Dubla atitudine față de personalul religios al lipovenilor nu a durat îns pe parcursul întregii perioade pe care o cercetăm. Situația se va schimba cardinal în anul 1846, când s-a înființat Ierarhia lipovenească de la Fântâna Albă. De fapt, înființarea unei asemenea structuri ecleziastice a staroverilor a însemnat un fiasco total al politicii lui Nicolae I în acest domeniu.

Situarea Basarabiei în imediata apropiere a Bucovinei, unde a fost întemeiată noua eparhie, a determinat și mai mult schimbarea atitudinii și politicii față de lipovenii de aici. Ca un prim pas poate fi considerat interdicția de a mai elibera, începând cu anul 1845, pașapoarte de circulație peste hotare pentru staroveri, interdicție impusă chiar înainte de organizarea noii structuri ecleziastice lipovenești. În ceea ce privește lipovenii din Basarabia, în conformitate cu dispoziția serviciului de carantină din 1853, cazacilor necrasovi și lipovenilor din Vilcovoli se interzicea să mai poarte tratative cu reprezentanții supuși Imperiului Otoman sau chiar cu oricare din rudele lipovenilor sau necrasovitelor aflate în afara granițelor imperiului. Uneori se ajungea chiar la absurdități. Astfel, conform hotărârii serviciului de carantină din Ismail, negustorului de gilda a II-a, Mihail Beleaev, nu i s-au permis negocierile și discuțiile cu reprezentanții de peste hotare decât numai în prezența traducătorului carantinei [19, p.18].

După apariția noii structuri a curentului lipovenilor, ca măsură obligatorie din partea administrației ariste, pentru lipoveni s-a impus interdicția de găzduire a felurilor bisericești. Dar, ispravnicul de Orhei arată: „Cu toate că lipovenii locali afirmă că nu primesc și nu au preoți lipoveni neinițiați în ortodoxie, acest lucru este un mare neadevăr. Preoții rascolnici din Rusia și de peste hotare, vizitează desobile lipovene și oficiază slujbele religioase, oficiază cinstiriile și botezul și chiar se împart cu mir. Mai mult chiar, în unele cazuri sunt unii ca preoții localnici”. Același ispravnic arată guvernatorului că poliția care se află în subordinea sa nu este în stare să lupte cu ei, deoarece ei sunt organizați foarte bine și dispun de diferite metode de protecție, inclusiv de informatori chiar în rândurile funcționarilor de stat [1, inv.I, d.8021, f.30-35]. În același timp, atragem atenția și asupra faptului că, pe lângă acțiunile statului, o altă forță și un organ care avea în continuă supraveghere comunitățile lipovenești din Basarabia era Biserica Ortodoxă, reprezentantă a religiei dominante a imperiului, care nu putea să aibă decât o atitudine negativă față de ortodocșii de rit vechi.

La 2 ianuarie 1812, la cererea lui Gavriil Bnulescu-Bodoni și cu acordul ober-procurorului Sfântului Sinod, Alexandr Nicolaevici Goliîn, i se permite lui Teodor Carasev efectuarea activității misionare printre staroverii din Basarabia [54, c.13]. Credem că alegerea acestui personaj nu a fost una întâmplătoare. După părerea noastră, Gavriil Bnulescu-Bodoni cunoștea activitatea acestuia încă din perioada când ocupa scaunul mitropolitan de la Ecaterinoslav și Kiev. De fapt, Carasev a fost unicul misionar care a activat pe teritoriul Basarabiei în toată perioada arhimandritului Gavriil Bnulescu-Bodoni. Rezultatele acestuia însă au fost practic nule. Și totuși, odată cu urcarea pe tron a împăratului Nicolai I și datorită orientării lui politice în acest domeniu, în 1837, în eparhia basarabeană au fost orânduiți anumiți preoți care aveau și înscriși de ordin misionar în localitățile unde trăiau și rascolnicii.

Conform datelor existente, printre acestea se numără în Chișinău protoiereul Vasile Purchevici, în Ismail preotul Adam Sâcinski, în Chilia și Vilcovo preotul Petru Morgunov, în Cetatea Albă protoiereul Teodor Maliavinski precum și alții [19, p. 21]. În 1845 consistoriul din Chișinău retrimite blagocinilor hotărârea Sfântului Sinod, prin care se precizau mijloacele morale și atitudinea preoților față de rascolnici, iar la 23 iunie 1853, în baza decretului imperial, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Irinarh a dat blagocinilor indicații noi cu privire la combaterea rascolnicilor, obligându-i să prezinte de două ori pe an rapoarte privind activitatea și succesele în domeniu [29, p. 106], dar cu toate eforturile, nici aceasta nu a putut aduce rezultatele scontate.

O altă direcție îndreptată spre combaterea „rascolului” era educația. În 1835 autoritățile superioare au întocmit „Pravile” referitoare la instruirea începătoare a copiilor și tinerilor din gubernia Oloneț, unde locuiau foarte mulți rascolnici, și care urmau a fi aplicate în tot imperiul. La 12 noiembrie 1836, Dimitrie Sulima primește ordinul Sfântului Sinod, obligându-l să prezinte localitățile și parohiile unde sunt lipoveni și să fie desemnate feele bisericești responsabile de asemenea colii. Blagocinul de Orhei Baltagă răspunde că lipovenii sunt în localitățile Sârcovca, Fuzovca, Telenești și Orhei, dar nimeni din personalul bisericesc nu dorește să se ocupe de problema respectivă. Ca reacție a Consistoriului Duhovnicesc a fost emiterea dispoziției prin care cerea fie desemnarea persoanelor capabile de activitate în colile bisericești primare, fie strămutarea lor din parohii. În consecință, au fost desemnați diecii Dimitrie Luchevici (Orhei), Ivan Muranevici (Sârcova), Zinovii Zalechii (Fuzovca), Andrei Timofevki (Telenești). Dintre ei numai ultimul a absolvit cursuri la Seminarul teologic din Chișinău, restul fiind instruiți la nivelul colii primare și tești [7, inv. 3/I, d. 120, f. 1-16].

O altă modalitate de luptă contra lipovenilor a fost confiscarea literaturii lor religioase, poliția acționând în mod frecvent în guberniile interne ale Imperiului Rus. Ca o contrapondere la produsul literar lipovenesc, între 1826 și 1837, în Basarabia au fost aduse din Rusia lucrări pentru răspândirea, inclusiv în rândurile rascolnicilor, a învățurii corecte a Bisericii Ortodoxe. Odată cu venirea în scaunul arhiepiscopal de la Chișinău a lui Pavel Lebedev, în 1872, cu acordul Sfântului Sinod, și pentru combaterea comunităților lipovenești și a influenței lor, în cadrul Seminarului teologic din Chișinău au fost introduse două cursuri noi, a câte două ore pe săptămână fiecare, în clasele a V-a și a VI-a, privind combaterea rascolului și a neoiudaismului. Ele aveau drept scop pregătirea de preoți misionari care să activeze în comunitățile ortodoxilor de rit vechi.

Concomitent cu modificările amintite mai sus în domeniul educației teologice, o altă acțiune a arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului, în vederea ruperii din rândurile comunităților lipovenești și readucerii lor în sânul Bisericii Ortodoxe, a fost reluarea încercărilor de înfăptuire a Bisericii omopiste. În același an, 1872, este chemat din Elizavetgrad, gubernia Herson, preotul Ioan Korobkin, care la 29 octombrie 1872 este hirotonit în catedrala de la Chișinău. Tot atunci este acceptată cererea așezării familiei de a li se autoriza înființarea unei case de rugăciuni omopiste.

Analiza materialului documentar și istoriografic demonstrează elocvent faptul că actorii implicați în toate mișcărilor, schimbărilor, convertirile din interiorul acestor comunități religioase erau, de fapt, reprezentanți ai diferitor curente desprinse din sânul Bisericii Ortodoxe Ruse sau în unele cazuri persoane

de origine slav , iar popula ia româneasc autohton manifesta o lips total de interes fa de alte curente i culte religioase.

De fapt, putem vorbi despre un fenomen al neafilierii popula iei locale la noi curente religioase ap rute în spa iul pruto-nistean dup apropierea Imperiului Rus de hotarele sale i includerea Basarabiei în componen a Imperiului. Aceasta nu atât datorit activit ii desf urate de c tre Biserica Ortodox dominant , cât gra ie autoconserv rii, reac ie a popula iei autohtone, precum i barierei lingvistice.

În cele din urm , putem concluziona c reformele liberale ini iate de c tre împ ratul Alexandru al II-lea, nu au l sat intacte nici rela iile între a a-numi ii rascolnici i stat. Ini ierea i implementarea unor legi de ordin general, dar i nemijlocit referitoare la ace tia au f cut posibil schimbarea pozi iei i statutului acestui segment al societ ii în secolul al XIX-lea. Toate sfor rile statului i ale institui ei bisericii de pe parcursul anilor au fost reduse la zero, procesul de readucere a ortodoc ilor de rit vechi în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse nikoniene neavând un rezultat cât de pu in palpabil. R mas în acest proces de una singur , Biserica Ortodox Rus nu mai putea ob ine rezultate satisf c toare.

CONCLUZII GENERALE I RECOMAND RI

Analiza i prelucrarea materialului documentar de arhiv , precum i a datelor istoriografice i a altor izvoare cu referire la istoria comunit ilor romano-catolice, protestante, armeneti i lipoveneti din Basarabia în secolul al XIX-lea genereaz o serie de concluzii cu referire la acest subiect. Contribu ia acestei cercet ri rezid în urm toarele:

1. Odat cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, se observ un proces de modificare a spectrului religios al spa iului pruto-nistean, care, de i nu a transfigurat ponderea i prezen a confesiunii dominante din aceast regiune, cea ortodox , a dus totu i la o diminuare procentual a acesteia. În acela i timp, deducem i o modificare, de aceast dat capital , la nivelul componentei cantitative a religiilor i confesiunilor ce au reprezentat segmentul heterodox sau cel al minorit ilor confessionale.

2. Pentru perioada 1812-1828, în Basarabia se constat existen a urm toarelor culte: romano-catolic, protestant, mozaic, armenesc, lipovenesc i a denomina iunilor molocanilor i subotnicilor, precum i a cinci mahomedani.

3. De i datele din perioada 1812-1828 sunt foarte lapidare, se poate afirma c au existat sau au fost constituite comunit i romano-catolice în Hotin, Chi in u, B l i, Ismail, precum i în colonia Crasna.

4. Cultul protestant, reprezentat în Basarabia de evangheli tii luterani, apare în acest spa iu ca urmare a unei politici de colonizare a administra iei ariste i înregistreaz cea mai spectaculoas cre tere numeric tocmai datorit acestei politici. În perioada 1814 i pân în 1828, vor fi constituite 19 colonii, populate cu reprezentan i ai religiei protestante, fiind în acela i timp organizate i asigurate din punct de vedere al necesit ilor exercit rii cultului practicat.

5. Popula ia evreiasc cunoa te o evolu ie numeric destul de impun toare, fapt datorat pozi iei autorit ilor centrale, precum i politicilor de înlesniri i privilegii promovate. De la bun început, Basarabia a fost inclus într-un spa iu denumit în actele juridice oficiale „hotar de sedentarizare” (

), lucru care a fost făcut cu bună știință, în vederea diminuării presiunilor provocate de problema evreiască în alte gubernii interne ruse. Grație informațiilor documentare existente, se poate determina cu certitudine că marea majoritate a comunităților alcătuite din membrii cultului mozaic s-a stabilit în mediul urban, unde locuiau peste 90 % din ei.

6. Biserica armenescă a cunoscut în perioada vizată o politică loială a statului, având centre la Hotin, Chișinău sau Ackerman.

7. Comunitatea lipovenească era elementul cel mai flexibil, păstrându-și această caracteristică pe toată perioada cercetată sau chiar pe întreg secolul al XIX-lea. Cu toate că numărul lipovenilor variaza semnificativ pe segmente scurte de timp, considerăm că populația lor în acest spațiu era formată din aproximativ de 6 000 de persoane. Cert este și faptul că acest număr era completat în perioade diferite de timp, cu noi elemente datorită emigrărilor, migrațiilor interne și a reemigrării staroverilor.

8. Pentru exponenții diferiți denominațiuni, constatăm că pentru perioada 1812–1828 cel mai des menționați în actele timpului sunt subotnicii și molocanii.

9. În funcție de atitudinea și politica promovată de autoritățile centrale, fiecare dintre curentele religioase amintite fie că a avut o evoluție dinamică sub aspectul creșterii numărului reprezentanților și în Basarabia sau a organizării ca structură ecleziastică, fie că a fost oprită dintr-o evoluție firească sub diferite pretexte. Din perspectivă organizatională, observăm o tendință clară de încadrare și adaptare a structurilor religioase la normele și regulile de organizare ale Imperiului Rus.

10. Din analiza materialului documentar și factologic s-a stabilit că în perioada respectivă, în spațiul cuprins între fluviile Prut și Nistru, 9,56% din numărul total al populației reprezenta segmentul neortodox care se repartiza astfel: evreii - 5,86%, luteranii - 1,56%, lipovenii - 1,15%, armenii - 0,53 % și romano-catolicii - 0,46%.

11. Informațiile statistice care ne stau la dispoziție demonstrează clar că acest segment al populației a fost în creștere și a ajuns să constituie peste 12 la sută din numărul total al populației.

12. Cu toate că acest număr este relativ mic, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărându-se 361 100 de persoane care reprezenta populația eterodoxă a Basarabiei, el s-a datorat în exclusivitate politicilor religioase și demografice promovate de Imperiul Rus, care i-a favorizat creșterea.

13. Evoluția comunităților religioase din Basarabia a depins în mare parte de atitudinea și poziționarea autorităților și a instituțiilor puterii imperiale.

14. Pe tot parcursul perioadei nu sunt semnalate schimbări radicale în ceea ce privește spectrul religios al spațiului pruto-nistrean, acesta evoluând, în baza sporului natural.

15. O perturbare a procentajului și a ponderii minorităților naționale poate fi observată în anii '80–90 ai veacului al XIX-lea, schimbare care nu este una *de facto*, ci se datorează, mai curând, inexactității datelor folosite de o serie de autori preocupați de problemă, care nu au analizat în mod critic datele avute la dispoziție.

16. Comparând repartizarea acestor confesiuni pe teritoriul Basarabiei, se constată că cel mai divers populat este Chișinăul, unde puteau fi găsiți reprezentanți ai tuturor confesiunilor enumerate, lucru firesc după părerea noastră. Chișinăul este urmat de două dintre orașele aflate la extremitățile acestui spațiu – Hotin și Ismail. În funcție de „preferințe”, se poate constata că în inuturile Ismail, Hotin, Soroca și Iași era

concentrat o populație romano-catolică, populația protestantă era stabilită în inutul Ackerman, având enclavă în Chișinău și Iași, comunitatea armenescă se afla preferențial în inuturile Chișinău, Hotin și Iași, cea evreiască avea cea mai mare obște la Hotin, Chișinău și Iași, iar comunitatea ortodocilor de rit vechi era dislocată preferențial în inuturile Ismail, Chișinău, Soroca și Hotin.

17. Sub aspectul așezării rural-urban, mediul ortodox era evident preferat de comunitățile evreiești și cele armenice.

18. Elementul evanghelic-luteran sau protestant, în marea lui majoritate, a fost concentrat în coloniile din sudul Basarabiei, dar schimbările în legislația rusă privind drepturile de proprietate, survenite după reforma rusă din 1861, au făcut posibilă extinderea acestui element, în ultimul sfert de veac.

19. Atât reprezentanții confesiunii romano-catolice, cât și cei ai ortodocilor de rit vechi nu au avut un vector clar definit, aceștia stabilindu-se și în mediul urban, și în cel rural.

20. Administrația imperială rusă avea o atitudine diferentiată față de confesiunea catolică și cea protestantă, atât în întregul imperiu, cât și în spațiul pruto-nistean.

21. Față de minoritatea romano-catolică, guvernul rus a manifestat o politică de opresiune care, în cazul Basarabiei, s-a manifestat prin impedimente de diferit ordin în organizarea și structurarea cultului latin.

22. Evanghelic-luteranii, beneficiind de loialitatea statului, au știut să folosească situația pentru atingerea propriilor scopuri, dacă luăm în calcul rolul pe care l-a avut biserica respectivelor comunități.

23. Analiza politicii religioase a Imperiului Rus față de catolici și protestanți probează că a existat un principiu de prioritate în politica confesională și o diferențiere a atitudinilor.

24. Cercetând problema celor două grupuri confesionale, subliniem că cultul latin era întotdeauna preferat față de „agresiunii” din partea statului.

25. În cazul protestanților acțiunile din partea statului erau interpretate ca fiind benefice, drept rezultat obținându-se atitudinea loială a societății civile față de statalitatea rusă.

26. În secolul al XIX-lea, catolicismul era vădit de ideologia oficială și de societatea rusă, nu și de cea autohtonă, ca o religie a străinilor și a dușmanilor Rusiei, pe când evanghelic-luteranismul era susținut de către stat prin diferite modalități.

27. Luteranii, reprezentați în majoritate prin etnia germană, au avut o pondere mult mai considerabilă în politica de stat, în comparație cu catolicii, luau parte mult mai activ la viața socială, politică, economică, culturală etc.

28. Relațiile dintre religii și biserici erau diferite. Cele mai conflictuale erau considerate confesiunile care nu erau dispuse să accepte rusificarea și convertirea la Biserica Ortodoxă.

29. Nuanțele specifice contextului general al Imperiului Rus pot fi observate și în Basarabia, dar cu rezerva de a se lua în considerare, pe de o parte, amplasarea geografică a acestei regiuni, iar pe de altă parte, componența etnică a societății, care rămânea preponderent românească, cu specificul și caracteristicile sale în atitudinea față de diferite confesiuni.

30. Declanșarea noului conflict dintre Imperiul Otoman și Imperiul Rus, în care a fost antrenat și spațiul românesc, a făcut posibilă revenirea minorității confesionale a ortodocilor de rit vechi sub jurisdicția autorităților ruse, fiind percepuți ca factor de dezbinare a elementului slav, a națiunii ce reprezenta Imperiul Rus.

31. Într-o astfel de situație urmau să se pomenească și lipovenii din Basarabia, în condițiile în care în perioada aflată sub auspiciile administrației domnilor țării Române, ei nu au avut interdicții și nu au fost supuși persecuțiilor pentru exercitarea cultului lor religios, ceea ce demonstrează că acest curent religios era văzut ca o problemă doar de Biserica Ortodoxă Rusă.

32. În urma decretului imperial din 25 iulie 1811, comunitățile staroverice din sudul spațiului pruto-nistean s-au aflat totuși în condiții mult mai favorabile de organizare și evoluție decât cele din Imperiul Rus, în general, sau cele din Basarabia centrală și de nord, în special.

33. Administrația aristocratică a dorit reluarea unei acțiuni mai vechi, inițiate de către cneazul Grigori Potemkin, de readucere în hotarele imperiului a populației cu caracter militar. Proiectul a fost reluat la începutul următorului veac, prin manifestul din 25 iulie 1811, urmărindu-se readucerea din Imperiul Otoman în hotarele Imperiului Rus a cazacilor lui Ignat Necrasov și stabilirea lor în Basarabia, pentru paza hotarelor.

34. Drept urmare, prin manifestul lui Alexandru I ce permitea libera profesare a cultului s-au deschis noi perspective pentru comunitățile lipovenești din sudul Basarabiei.

35. Basarabia, în viziunea autorităților aristocratice, urma să devină un „etalon” al bunei administrații, care să fie dat drept exemplu populației din peninsula Balcanică, astfel încât toleranța față de staroveri, chiar dacă nu pe întreg teritoriul, dar cel puțin în partea cea mai bine expusă spre sud-estul Europei, era doar benefic. Datorită conjuncturii menționate, comunitățile din sudul spațiului interfluviului Prut–Nistru au putut să evolueze diferit față de cele din restul Basarabiei, anume aici manifestându-se cel mai evident duplicitatea în politica confesională sau religioasă a Imperiului Rus.

36. Sursele istoriografice și documentele de arhivă arată foarte clar că în regiunea Ismailului și în teritoriile învecinate, spre deosebire de tot restul Imperiului Rus, au fost construite mănăstiri și biserici, ceea ce nu se atestă în perioada de referință în niciuna din guberniile ruse.

37. Aceeași paralelă poate fi făcută și în ceea ce privește politica față de comunitățile lipovenești, față de desfășurarea și exercitarea diferitelor servicii de cult, precum și față de personalul de care era nevoie pentru serviciile divine, regiunea de sud a Basarabiei fiind mult mai favorizată în acest sens.

38. În conturarea și evoluția relațiilor dintre comunitățile lipovenești și organele de stat un loc important l-a ocupat și Biserica Ortodoxă, care, prin statutul și instrumentarul său, constituia una din părțile statului, și este evident că nu putea să aibă o altă atitudine decât cea a Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg.

39. Comunitățile lipovenești au avut mai multe confruntări cu autoritățile ecleziastice, care reprezentau religia dominantă. Ceea ce putem constata este faptul că multe metode de combatere a „rascălului”, folosite în restul imperiului, în arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului nu au fost eficiente și în general nu au dat rezultate.

40. Analizând relațiile lipovenilor cu reprezentanții diferitelor denominațiuni, pe de o parte, și cu populația românească autohtonă, pe de altă parte, se poate conchide că în sfera religioasă ele sunt practic insesizabile sau chiar lipsesc definitive.

41. Reformele liberale inițiate de către împăratul Alexandru al II-lea nu au lăsat intacte nici relațiile între a-nuși și rascăl și stat. Toate eforturile statului și ale instituției bisericii pe parcursul anilor au

fost reduse la zero, iar încercările de readucere a ortodocșilor de rit vechi în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse nikoniene nu s-au soldat cu vreun rezultat evident.

Recomandări. Cercetările efectuate de noi pe marginea acestui subiect demonstrează posibilitatea de aducere în circuitul științific a unor noi date relevante cu referire la istoria spațiului pruto-nistean, considerente din care recomandăm:

- continuarea investigației tematicii date prin teze de magistrul și doctorat, care ar scoate în evidență diferite aspecte ale vieții minorităților religioase din această regiune;
- extinderea tematicii de cercetare atât pe segmentul cronologic, cât și pe cel problematic;
- cercetarea zonei referitoare la relațiile intrerconfesionale, precum și a celor dintre autohtoni și reprezentanții diferitor curente religioase, segment care încă nu a fost supus atenției cercetătorilor;
- pentru desiminarea informațiilor cu referire la istoria minorităților confesionale din Basarabia se recomandă includerea tematicii respective atât în conținuturile prelegerilor universitare, cât și în conținutul diferitor materiale cu caracter științific;
- informarea liderilor și comunităților confesionale referitor la trecutul lor de pe teritoriul Republicii Moldova, precum și inițierea unor proiecte comune de cercetare în această direcție cu antrenarea activă a reprezentanților acestora cu prezentarea rezultatelor finale la diferite foruri științifice internaționale;
- sensibilizarea mass-media cu privire la sporirea numărului de emisiuni și subiecte ce ar trata de asemenea problema trecutului istoric al diferitor minorități confesionale de pe teritoriul Republicii Moldova, statutul pe care l-au avut acestea, precum și bunele tradiții și exemple ce au persistat și s-au încetănit în societate.

Bibliografie

1. ANRM, Fondul 2, Cancelaria guvernatorului Basarabiei, 1812-1917: 5, 70, 495, 554, 620, 870, 1071, 1073, 1074, 1199, 1264, 1375, 1376, 1536, 1545, 2134, 2170, 2281, 2691, 3381, 3932, 4126, 5126, 5363, 5758, 6264, 7062, 7507, 7576, 7640, 7641, 7681, 7787, 7879, 7790, 8021, 8344;
2. ANRM, Fondul 3, Consiliul regional al Basarabiei, 1818-1873: 25 ;
3. ANRM, Fondul 5, Guvernul regiunii Basarabia, 1813-1828: 495; 621 și Fond 6, Administrația guberniei Basarabia (1828-1918): 75, 669, 865;
4. ANRM, Fondul 7, Biserica evanghelic-luteran din Chișinău, 1838-1944: 2, 4, 15, 21;
5. ANRM, Fondul 75, inv.1, d.107;
6. ANRM, Fondul 205, Dicasteria duhovnicească din Chișinău 1812-1832 : 491, 2181;
7. ANRM, Fondul 208, Consistoriul Duhovnesc din Chișinău 1832-1940: 26, 99, 1837, 2136 ; Inventar III-I, dosar 100, 120, 638, 639, 640;
8. ANRM, Fondul 305, Biroul coloniștilor străini din Basarabia, 1816-1833 : 57, 80, 225, 236, 385.
9. Arbore Zamfir. Basarabia în secolul al XIX-lea. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, 790 p.
10. Bezviconi Gheorghe G. Armenii în Basarabia. În: Din trecutul nostru, Nr. 3-4, Chișinău: Tipografia uniunii Clericilor ortodocși din Basarabia, 1934.
11. Chirtoag Ion, Chirtoag Valentina. O nouă sursă pentru studierea evoluției procesului demografic în sudul Basarabiei. În: Revista de istorie a Moldovei, nr. 3-4, 1998, Chișinău, p. 96-99.
12. Ciobanu T. Basarabia. Chișinău: Universitas, 1993, 450 p.

13. Dmitriev, P. G. Recens mintele populaiei din Moldova în anii 1772 și 1774 ca izvor de studiere a istoriei sociale. În: Materialele sesiunii științifice a Institutului de istorie al Filialei Moldovene și a Academiei de științe a URSS, Chișinău, 1961, p. 245-251.
14. Fassel Lumina A. Istoria colii germane din Basarabia în timpul administrației ruse și 1812–1917. O propunere de periodizare, pe <http://www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/LUMINI%C5%A2A-FASSEL.pdf>
15. Fassel Lumina A. O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia. În: Patrimoniul, nr. 3, 1991, p. 15-26.
16. Gabor A. Dr. Istoricul comunității catolice din Chișinău. Iași: Presa Bună, 1934, 69 p.
17. Gumenăi Ion. Apariția și evoluția comunității catolice de la Hotin de până la 1812. În: Analecta catolica Nr. 4, 2010, p. 131 – 141
18. Gumenăi Ion. Aspecte din viața societății evanghelico-luterane din Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Frontierele spațiului românesc în context European, Oradea, 2008, p. 149-157.
19. Gumenăi Ion. Biserica Ortodoxă din spațiul pruto-nistrean și relația cu comunitatea lipovenească de la anexarea Basarabiei și până la întemeierea bisericii omopiste. În: Biserica ortodoxă din interfluviul pruto-nistrean (1813-2013), Chișinău, 2013, p. 11-27.
20. Gumenăi Ion. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău: Foxtrot, 2014, 320 p.
21. Gumenăi Ion. Dinamica numărului populației lipovenești în Basarabia în perioada 1812-1825. În: Tyragetia, s.n. vol.1 (XVI) N.2, 2007, p. 153-158.
22. Gumenăi Ion. Evoluția comunității armenicești din Basarabia în contextul politicii confesionale a Imperiului Rus de la anexare la formarea Episcopiei Basarabiei și Nahicevanului. În: Retrospecții Medievale, în onorarea profesorului emerit Ioan Caproșu, Iași, 2014, p. 275-291.
23. Gumenăi Ion. Evoluția demografică a minorităților confesionale din Basarabia. Statistici din al doilea sfert al secolului al XIX-lea. În: Archiva Moldaviae, V, 2013, p. 167-183.
24. Gumenăi Ion. File din istoria parohiei romano-catolice din Hotin în secolul al XIX-lea. În: Analecta Catolica V-VI, 2012, p. 287-303.
25. Gumenăi Ion. Modificarea spectrului religios al Basarabiei (1812 -1828). În: Buletinul științific, Revistă de Etnologie, Științele Naturii și Muzeografie, serie nouă, 2009 vol. 11, p. 253-263.
26. Gumenăi Ion. Politica Imperiului Rus față de lipovenii din sudul Basarabiei în perioada Împăratului Alexandru I. În: Revista de istorie a Moldovei, Nr. 1, 2014, p. 50-62.
27. Gumenăi Ion. Numărul populației evreiești și repartizarea acestora în mediul rural și urban din Basarabia (1812 - 1861). În: Tyragetia, Istorie. Muzeografie, vol. III, nr. 2, p. 179-183.
28. Naghiu Iosif. Biserici Catolice în Basarabia, În: Viața Basarabiei, 1944, nr. 3-4, retipărit în Analecta Catholica, Nr. 5, 2012, p. 339-342.
29. Popovschi, N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Chișinău: Cartea Românească, 1931, 511 p.
30. Potarencu Dinu. Contribuții la istoria modernă a Basarabiei. Chișinău: Grafema Libris, 2009, vol. 2, 135 p.
31. Ștefănescu Melchisedec. Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii ruși, după autori ruși și izvoare naționale române. București: 1871, 564 p.
32. Tomulea Valentin. Politica comercială – vamală a țării în Basarabia (1812 - 1830), Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova. Chișinău: CEP USM, 2002, 368 p.
33. Turliuc Constantin, Ceaușu Mihail-Ștefan, Vitcu Dumitru. Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX–XX. Iași: Junimea, 2011, 248 p.
34. În: , IX, 1875, . 315- 318.
35. pe http://dugward.ru/library/aksakovy/iaksakov_zapiska_o_bessarabskih.html
36. (. XIX XX) pe <http://www.church.by/resource/Dir0176/Dir0692/>

37. . . . , 1893, 282 .
38. - , 11, 3 , 1849, 314 c.
39. .C - : « » , : 1997, c. 102- 274.
40. , În : c .
41. : , 1999, 156 .
42. : , 2006, 590 c.
43. “ ”: (1860- .). În: Ab Imperio, 2006, Nr. 4, . 225-271.
44. A. : 1863, 345 .
45. A. : 1862, 552 .; . . . II- , - : 1862, 260 .
46. XIX. : , 1979, 287 .
47. (XVIII - XIX .). : 1974, 161 .
48. „ 1. - : . . . , 1869, 516 .
49. . . . pe http://dugward.ru/library/leontjev/leontjev_moy_priezd_v_tulchu.html
50. În: . 4, 1871, . 104-220;
51. (1814-1918). În: *Analecta Catholica*, 2009, vol. III, c. 299-313.
52. În: „ *Revista de etnologie i culturologie*, 2010, vol. V, p.176-182.
53. În: , 1911, . XXIX, c. 82 – 93.
54. În: Ab Imperio, 2002, nr. 2, c. 133-149.
55. 1813 1910 . În: , 1910, 3, 125 .
56. - „ » 1800 -1820 . În: , 4-9 1996 ., : 1997, . 328-334.
57. . 1799-1876, 1-7, : , 1998-2010.
58. XVIII - XIX . - - : , 2010, 528 c.
59. „ XIX . În: *Analecta Catholica*, 2005, vol. I, p. 121 – 159.
60. În: . 10, , 2000, . 237-243.

60. pe <http://www.tvoya-territoriya.ru/book2/page-025.html>
61. , 1857 , , 1857, 407 c.
62. , 1850, 365 c.
63. XVIII. , 1908, 233 .
64. 1858 . , - : . , 1863, 356 c.
65. , 1878, 5-6, . 663-705. În:
66. , 1876, 352 .; . 1, - : . 2, , 1877, 430 .
67. 1817 . În: , , 1907, . 3-230.
68. Gumenâi Ion. Aspects concerning the confessional politics of the Russian Empire at its western bordaries (The case of Bessarabia). În: Selectet aspects of transformation in countries of central and central – estern Europe. A book dedicated to professor Oleh Shably upon the 50th anniversary of scientific work. Pelpin: University of Gdansk Bernardinum, 2010, p. 261-270.
69. Gumenâi Ion. Religious policy of the Russian Empire as concerns the confessional minorities from Bessarabia in the XIX- th century. În: Eurolimes , 2008, vol. 5, Oradea – Debrecen , Spring p. 34-42.
70. Murgoci G. La population de la Bessarabie. Etude Demographique. Avec cartes et tableaux statistiques. Paris: 1920, 105 p.

LISTA SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR TIINȚIFICE PUBLICATE LA TEMA TEZEI:

- Gumenâi Ion. Unele considerații privind apariția mișcărilor schismatice a lipovenilor și încercarea de formare a unei Episcopii lipovene pe teritoriul românesc. În: In Honorem Demir Dragnev. Supliment la Revista de Istorie a Moldovei, 2006, p. 211-218.
- Gumenâi Ion. Proprietatea musulmană din Basarabia după pacea de la București. În: Conferința științifică a tinerilor cercetători din cadrul Academiei de Științe a Republicii Moldova, Ediția I, Chișinău: 2007.
- Gumenâi Ion. - 19 . În: , 7, 2008, c. 75-79.
- Gumenâi Ion. Dinamica numărului populației lipovene în Basarabia în perioada 1812-1825, În: Tyragheia, s. n. vol. 1 (XVI) N. 2, 2007, p.153-158.
- Gumenâi Ion. Religious policy of the Russian Empire as concerns the confessional minorities from Bessarabia in the XIX- th century. În: Eurolimes , 2008, Spring, vol. 5, p. 34-42.
- Gumenâi Ion. Aspecte din viața societății evanghelico-luterane din Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Frontierele spațiului românesc în context European. Oradea: 2008, p. 149-157.
- Gumenâi Ion. Raporturile dintre biserica ortodoxă și cea armeană în perioada imediat următoare anexării Basarabiei de către Imperiul Rus. În: Pergament, Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, 2007-2008, X-XI, 2008, p. 148-153.

8. Gumenâi Ion. Aspecte privind politica confesională a Imperiului Rus la hotarele sale vestice. În: Buletinul științific, Revistă de Etnologie, Științele Naturii și Muzeografie, serie nouă, 2008, V. 7 (20), p. 114-122.
9. Gumenâi Ion. Istoriografia rusă din secolul al XIX-lea –începutul secolului XX cu privire la evreii din Rusia și Basarabia. Unele considerații. În: Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc, Chișinău-Oradea, 2009, p. 13-21.
10. Gumenâi Ion. Aspects concerning the confessional politics of the Russian Empire at its western borders (The case of Bessarabia). În: Selected aspects of transformation in countries of central and central – eastern Europe. A book dedicated to professor Oleh Shably upon the 50th anniversary of scientific work, University of Gdansk Bernardinum, Pelpin, 2010, p. 261-270.
11. Gumenâi Ion. Molocanii din Basarabia. Originile și componența etnică. În: Arhiva Moldaviae, 2010, Nr. 1, Iași – București, p. 46-54.
12. Gumenâi Ion. Modificarea spectrului religios al Basarabiei (1812 -1828). În: Buletinul științific, Revistă de Etnologie, Științele Naturii și Muzeografie, serie nouă, 2009, vol. 11, p. 253-263.
13. Gumenâi Ion. (), În: (), 2010, (4), p. 82 -91.
14. Gumenâi Ion. Numărul populației evreiești și repartizarea acestora în mediul rural și urban din Basarabia(1812 - 1861). În: Tyragetia, Istorie, Muzeografie, vol. III, nr. 2, p. 179-183.
15. Gumenâi Ion, Raporturile între populația autohtonă a Basarabiei și minoritățile confesionale în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios. Galași: 2011, p. 32-41.
16. Gumenâi Ion. Politica demografică a Imperiului Rus față de minoritățile confesionale din Basarabia, în prima jumătate a secolului XIX. În: Confluente identitare și realități demografice la est de Carpați în secolele XIX–XX. Iași: 2011, p. 89-105.
17. Gumenâi Ion. Un izvor inedit privitor la componența națională, confesională și socială a orașului Ismail la 1816. În: The historian's atelier. Sources, methods, interpretations. Oradea: 2012, p. 227-237.
18. Gumenâi Ion. Considerații privind denumirile religioase din Basarabia în secolul al XIX-lea. În: Studia Universitatis Moldaviae. Revista științifică a Universității de Stat din Moldova, 2013, Nr. 4 (64), p. 33-39.
19. Gumenâi Ion, (1863). În: Revista de etnologie și culturologie, 2013, p. 96-102.
20. Gumenâi Ion. Evoluția demografică a minorităților confesionale din Basarabia. Statistici din al doilea sfert al secolului al XIX-lea-LEA. În: Archiva Moldaviae, V, 2013, p. 167-183.
21. Gumenâi Ion, Politica confesională a autorităților ruse în guberniile de nord-vest ale imperiului. În: Analele științifice ale Universității “Alexandru Ioan Cuza”, din Iași, (Serie nouă) Istorie, Tom LVI – LVIII, 2012, p. 193- 205.
22. Gumenâi Ion, Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea. Chișinău: Foxtrot, 2014, 320 p.
23. Gumenâi Ion, La nobilità della Bessarabia, gli avvenimenti polacchi del 1863 e la lealtà verso il potere zarista, În: Transylvanian Review, supliment Nr.1 2014, p. 106-116.
24. Gumenâi Ion. Evoluția comunității armenești din Basarabia în contextul politicii confesionale a Imperiului Rus de la anexare la formarea Episcopiei Basarabiei și Nahicevanului. În: Retrospecții Medievale, In honorem professoris emeriti Ioan Caproșu, Iași, 2014, p. 275-291.

ADNOTARE

Autor: Gumenâi Ion Nicolae

Tema: Minorit ăle confesionale din Basarabia (1812 – anii '70 ai secolului al XIX-lea), teză de doctor habilitat în istorie, Chișinău, anul perfectării 2015.

Structura tezei: Introducere, cinci capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 330 titluri, 261 pagini de text de bază (până la Bibliografie), 8 tabele. Rezultatele obținute sunt publicate în peste 40 lucrări științifice.

Cuvintele-cheie : Basarabia, Minorități religioase, Imperiul Rus, politică confesională, romano-catolici, protestanți, lipoveni, armeni, evrei.

Domeniul de studiu: Istoria Românilor.

Scopul lucrării este studierea complexă a evoluției comunităților confesionale a romano-catolicilor, protestanților, armenilor și lipovenilor din Basarabia.

Obiectivele lucrării, rezidă în: identificarea principalelor centre ale comunităților confesionale, ce fac obiectul de studiu al lucrării, precum și stabilirea arealului lor geografic; determinarea modului lor de organizare imediat după anul 1812, identificarea modelului pe care l-au avut la bază, precum și a diferențelor apărute față de perioada anterioară, studiindu-se și cauzelor acestora; stabilirea spectrului religios și etnoreligios al Basarabiei și a evoluției demografice, din acest punct de vedere, a comunităților religioase din interfluviul pruto-nistean până la reformele liberale din anii 60-70 a secolului al XIX-lea; fixarea zonelor și a mediului preferențial al fiecărei confesiuni în parte în regiunea vizată; elucidarea situației comunităților romano-catolice din Basarabia, rezultat din atitudinea și politicile organelor puterii de stat față de acest cult și explicarea acestei orientări în politica religioasă a Imperiului Rus; identificarea factorilor ce au determinat poziția preferențială a comunităților protestante din Basarabia și compararea acestora cu alte confesiuni, preponderent cu cea romano-catolică; determinarea esenței și realizării politicii religioase a Imperiului Rus față de lipovenii din spațiul pruto-nistean; examinarea politicii administrației ariste față de minoritățile religioase.

Noutatea științifică a lucrării constă în elucidarea integrală, pe tot segmentul diacronic propus, a evoluției comunităților catolice, protestante, lipovenești și armenesti ca unități sau prin componente din spațiul interfluviului pruto-nistean. Se încearcă deci modelizarea unui tablou al ceea ce a însemnat istoria comunităților amintite, pentru fiecare în parte și per ansamblu.

Valoarea teoretică rezidă în prezentarea unui cadru teoretico-metodologic fondat pe continuitatea factologico-diacronică, în contextul pluridisciplinarității în plan epistemologic ce vine să pună puncte deschiderea spre un nou domeniu de cercetare, atât istoric, cât și interdisciplinar neexplorat, ce îi propune să acopere un lapsus existent în știința istorică din Republica Moldova.

Valoarea aplicativă a lucrării, oferă informații și date noi prin valorificarea documentelor de arhivă și face o sinteză consacrată comunităților religioase din Basarabia și a politicilor față de ele a Imperiului Rus, incluzând diferite fațete ale acestei politici.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice au fost implementate prin publicarea unei monografii, a peste 40 de articole și studii, contribuții la conferințe naționale și internaționale axate pe problematica dată, utilizarea informațiilor sub formă de suport didactic la cursurile de master, la elaborarea tezelor de licență, masterat și doctorat.

ANNOTATION

Author: Ion Gumenâi Nicolae.

Theme: Confessional minorities in Bessarabia (1812 – 70 th years of the XIX th century) from its annexation to the liberal reforms, thesis for the degree of doctor habilitate, Chisinau, 2015.

Structure of the thesis: introduction, five heads, general conclusions and recommendations, bibliography (330 titles), 261 pages (before the bibliography), 8 tables.

The results are published in 40 scientific papers.

Keywords: Bessarabia, religious minorities, the Russian Empire, confessional politics, Roman Catholics, Protestants, Lipovans, Armenians and Jews.

Field of study: History of Romanians.

The purpose of the paper is facing complex study of the evolution of religious communities of Roman Catholics, Protestants, Armenians and Lipovans from Bessarabia.

The objectives of the work lie in the identification of the main centers of religious communities, which are the subject of the work, and the establishment of their geographical location; determining how their organization immediately after 1812, identify the model whom were based, and the differences arising from the previous period, and studying the causes thereof; etnoreligios establishment and religious spectrum of Bessarabia and demographic trends, from this point of view, the religious communities in the investigated region interfluve until 60-70 years of liberal reforms of the nineteenth century; environmental zones and preferential attachment of each confession in part to the region concerned; elucidating the situation of the Roman Catholic communities in Bessarabia, resulting from the attitude and policies of state authorities towards this cult and explanation of religious policy guidelines of the Russian Empire; Identifying the factors that determined the preferred position of the Protestant communities in Bessarabia and comparing them with other denominations, primarily with the Roman Catholic; determining the essence and achieve religious policy of the Russian Empire against Lippovans in the Prut and Nistru; tsarist administration's duplicitous policy analysis towards religious minorities

The scientific novelty of this work is to study the evolution of complex communities of Catholics, Protestants, and Lipovans Armenians as a whole, as well as parts of the Prut-Dniester space. Attempt to restore the historical picture of the above communities as a whole, and in particular.

The theoretical value. The theoretical value of the thesis is to provide a theoretical basis for factual and diachronic continuity, in an interdisciplinary context from the perspective of epistemology, it marks the emergence of a new field of both historical and interdisciplinary research, which allows to eliminate the existing historiography in the Republic of Moldova, omissions and inaccuracies.

The practical value of the thesis work provides valuable information identified in the study of archival documents; it represents a synthesis of dedicated religious communities in Bessarabia and Policy of the Russian Empire against them includes different components of the policy.

Implementation of scientific results. The scientific results obtained in the studies were used to writing monographs, more than fifty articles was used and presented at national and international conferences on this subject, has also been used in the development of a textbook for students of Master in also in writing diploma theses, Master studies and doctoral programs.

GUMENÂI ION

**MINORITILE CONFESIONALE DIN BASARABIA
(1812 - anii '70 ai secolului al XIX-lea)**

611.02 ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

AUTOREFERATUL

tezei de doctor habilitat în istorie

Aprobat spre tipar: data 16.12.15

Formatul hîrtiei 60x84 1/16

Hîrtie ofset. Tipar ofset.

Tiraj 50 ex.

Coli de tipar. : 2,5

Comanda nr. 450.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
Str. Al. Mateevici, 60. Chi in u, MD 2009